

448485

448 485

ELŐADÁSOK
LENGYEL LAJOS KÖNYVMŰVÉSZNÉ
ÉLETMŰ-KIÁLLÍTÁSA
ALKALMÁBÓL

DEBRECEN, 1976. MÁJUS 25.

Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

0 000013 453657

448 485

Előadások

Lengyel Lajos könyvművész
életmű-kiállítása alkalmából

Debrecen, 1976. május 25.

*Környezet és könyv,
könyv és műélmény,
mai könyvművészet*

DEBRECEN, 1976. ALFÖLDI NYOMDA

448485

Szerkesztette: CSÜRY ISTVÁN

Felelős kiadó: BENKŐ ISTVÁN

F66: 00Z (439), 19" (082)

A Gutenberg galaxis, ahogy mi látjuk

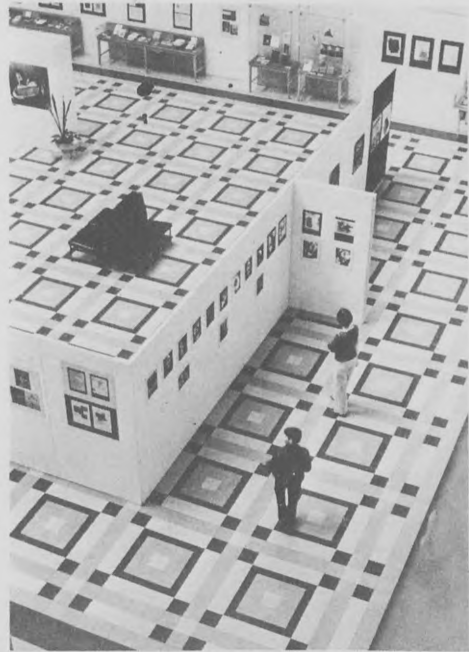
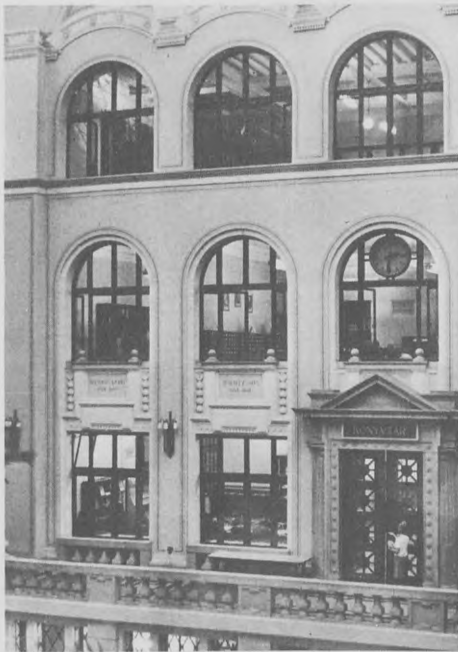
Fontoskodásnak tűnhet, sőt provinciális csaholásnak, amikor a rövidesen elhangzó három előadás közös fonalát keresve, az itt-ott honi berkekben is áhítattal rebegett Marshall McLuhan írás-, könyv- és közlésszociológiai bestselleréhez kapcsolodom. Mert bár ünnepi és harcos-eleven a kedvünk, amely harcos és haladó könyvművészünk, Lengyel Lajos életművének bemutatására s az ehhez kapcsolódó tudós elmefuttatásokra készülve kerekedik, valójában egy tartalmas hétköznapi élénézünk, a munkahelyre indulás sok más ígéretes reggeléhez hasonlóan. Biz ez nem lehet alkalom a leszámolásra egy gazdagon dokumentált elmélettel, egy siker-könyvvel, amelynek mindjárt a címe is remeke a megnyerés művészetének. A főcím pátosza: „Gutenberg galaxis”, a legfásultabb újságolvasó kíváncsiságát is felborzolja, az alcím pedig – „a tipografikus ember kialakulása” – a finnyásabbak reklámundorának elfojtására jó.

Megvallom mégis, oly erős az asszociatív inger, amely a „Galaxis” alap gondolatát s a most következő előadások problémakörét tudatomban egymásra vonatkoztatja, s oly közvetlen az ellentét a könyv alkonyának McLuhan-féle beharangozása és a jelen alkalom egész valósága, társadalmi jelentősége közt, hogy ez ellentmondó kapcsolatoknak legalább a jelzésétől nem tudom magam megtartóztatni. Enyhíti vétkem, hogy a „Galaxis” az imperialista apologetika jellegzetes és nagy potenciális hatékonyságú terméke. Jellegzetes, mert kultúrfilozófiai és szociológiai köntösbe burkolja durva ideológiai mondanivalóját, s ezzel az ideológiai irodalom Comte-tól Schelerig és Sorokinig, sőt Karl Popper Open societyjáig (amelyre itt mint elméleti előzményre, nyomatékos hivatkozás történik) kipróbált műfajához csatlakozik. Hatékony, vagy az lehet, mert megejtő asszociatív fürgeséggel szólaltatja meg a szerzővel rokon gondolkodású ideológusok megfelelő passzusait, teríti elibénk az olvasmányos irodalmi citátumok, önmagukban is érdekes kultúrtörténeti illusztrációk mozaikját. És ha ennyi hatékonyság már-már McLuhan recepciójának útját is egyengetni látszik a magyar irodalomszociológia alig zsendü-

lő tájain, bizony mégsem merő fontoskodás, ha elmondom, miben látom emez ideológiai fejevortény és a jelen alkalom mondanivalójának ellentmondó kapcsolatát.

A Galaxis ezerfelé ágazó gondolatcsövedékéből megpróbálom azt a fonalat kiemelni, amely legközvetlenebbül illeszkedik tárgykörünkhöz. Ez a kiemelés cseppet sem erőszakolt, hisz a mű alapgondolata, hogy a nyugati kultúra mélyreható válság felé halad, a társadalom a barbárság állapotába zuhan vissza, ennek alapvető oka pedig nem egyéb, mint hogy a primitívebb, orális közlésmódnak kedvező elektromosság és elektronika eluralkodása visszaszorítja az elvont gondolkodást, egyáltalán a gondolkodást létrehozó és hordozó hangjelölő-írásos közlésmódot. Az emberek nem olvasnak, hanem tv-t néznek, hallgatnak, s a minden mértéken túl halmozódó rögzített ismeret tárolását és tudatokba, gyakorlatba való transzponálását nem az Alexandriai Könyvtár emberközpontú, klasszikus modellje szerint, hanem az emberi tényezőt maximálisan kiküszöbölő számítógépek útján fogják megvalósítani. Amint a kultúráját a vizuális közlésmódból, az elvont gondolkodást megalapozó hangjelölő írásbeliségből kibontakoztató ókori görögség végrehajtotta a társadalom detribalizációját, a zárt törzsi közösség helyén létrehozott egy nyitott, a technika és a megismerés korlátlan fejlődését előmozdító formációt, úgy az orális közlésmód elterjedése a retribalizációt készíti elő a modern világban.¹ Mert hisz a zárt társadalmak „a beszéd, a dob és a hallási technológiák termékei” lévén, az elektronikus kor „egyetlen globális törzssé” zárja össze az emberi nemzetséget.²

A nyelvi közlés különböző fokozatainak és technikáinak metafizikus szétválasztására, az összetartozónak, egymást feltételezőnek és a közlési célok, feltételek változása szerint egymást helyettesítőnek kizáró ellentétként való szembeállítására, íme, egész társadalomtipológia és történetfilozófia épül. Ez egyben McLuhan újítása a Fichtét „korszerűsítő” Popperrel, a „nyílt” és a „zárt” társadalom konstrukciójával szemben. Mint válságelmélet, azonban, lényege és osztálytartalma szerint nem hoz újat az imperialista válságideológia „klasszikusaihoz”, Spenglerhez és Toynbee-hoz képest. A kapitalista viszonyokat a görög kultúra kezdetéig visszavetítve, örökkévaló ideáltípusként eszményítve, McLuhan nem ismer mást, mint ezt a világot és mitizált ellentétét, a beszélt és hallott közlésmódon alapuló, a társadalmi és kulturális haladással szemben zárt s a személyiséget gúzsbakötő törzsi berendezkedést.³ Művében kifejezésre jut a parazita imperialista értelmiség rossz kulturális közérzete, szorongó sejtése-felismerése annak, hogy idealizált világában otthontalanná válik, és hogy e világ saját uralkodó erői, a technika, a kultúra gigantikus vívmányai is felbomlásának és gyökeres átalakulásának erőit, viszonyait hozzák létre.⁴ A teljes megszüntetés perspektíváját ugyanolyan lényegű zavaros konstrukcióval próbálja kiküszöbölni legalább a kortárs nemzedék életéből, s „megtisztítani” a materiális tényezőktől (valójában kiküszöbölni a történelemből azokat a küzdelmeket, amelyek a tulajdon és az elosztás pozícióért, a termelőerők színvonalának megfelelő termelési viszonyok kialakításáért az osztályok között folynak) mint Spengler vagy Toynbee. Mert hisz amikor – merőben kulturális természetű folyamatok eredőjeként – az egyszer már megszüntetett és túlhaladott törzsi világ újrafeltámadásának adventjét hirdeti, az örök visszatérés bűvös körébe zárkózik, s a valóságos társadalmi folyamatokat spirituális síkra

transzponálja, mint ezek az elődök. Módszerük: az oksági összefüggések ki-
különböztetése a társadalomtudományból és analógiákkal, racionális magyarázatot
nem tűrő megfelelésekkel való helyettesítése, ugyancsak tovább él McLuhannál.
Az örök visszatérés történetfilozófiája és az analógiás módszer egyazon ideológiai
képződmény két különböző oldala.

Csupán a transzpozíció síkjának megválasztása, a közlésmód mint primer tör-
ténetszabó erő tételezése minősül újnak a Gutenberg galaxis munkásszabály-
ellenes és antiszocialista apologetikájában is, de nem maga az apologetika, amely
a szabadság és a kultúra védelmezőjeként lép fel az örökletes kulturális alacsony-
nyabbrendűségben elmarasztalt tömegekkel s a munkáshatalommal szemben.
„Oroszország még mindig mélysegesen orális hajlandóságú”,⁵ állapítja meg
McLuhan. Innen a közöny, úgymond, amellyel az orosz társadalom a vélemény-
nyilvánítás és annak szabadsága iránt viseltetik, s a mostoha feltételek, amelyek itt
a szabad önkifejezésen alapuló irodalom és irodalomfenntartó közönség létre-
jöttének útját állják.⁶ Márpedig csak az irodalmiság hosszú és kiterjedt gyakorlata
hozhatja létre a gazdasági élet piaci rendszerét – fordul visszajára a Galaxis
lencséje alatt az itt valóban meglévő összefüggés. Ez a meggyőző magyarázata
McLuhan szemében annak is, hogy az „elmaradott” országokban egyetlen alter-
natívája van a törzsi berendezkedésnek: a kommunizmus.⁷ McLuhan szerint
„Oroszország” és Magyarország napjainkban a piacgazdaság létrehozására törek-
szik. Ez azonban merő abszurditás olyan országokban – nyilatkoztatja ki szédületes
fölénnyel –, „amelyekben a feudális viszonyok a huszadik század elejéig tartották
magukat”, mivelhogy „egy piaci társadalom a Gutenberg-technológia évszázado-
kig tartó átalakító munkáját tételezi fel”.⁸

És ezzel a kör bezárul. A Szovjetunió, a szocialista és a fejlődő országok társa-
dalma, íme, megrekedt a hangközlésmód szintjén, következésképp nem lett
irodalomhordozó, és ugyanezen oknál fogva nem hozhat létre piacgazdaságot.
De mert irodalomfenntartó közönség csak piactársadalomban alakulhat ki, ezek
az országok nem emelkedhetnek az írásos közlésmód nyugat-európai színvonalá-
ra.⁹ A Gutenberg galaxist fenyegető katasztrófa így csak a Nyugat számára
veszély: a szocialista (és persze, a kommunizmus fele tartó volt gyarmati) országok-
ban nem jött, s a jövőben sem jöhet létre a Gutenberg galaxis.

Olyan könyvvel van tehát dolgunk, amely maga fosztja meg hitelétől azt, amit
állít, amelyet egyszerűen ismertetnünk kell, ha cáfolni akarjuk. Merő szószaporí-
tásnak s a történeti, társadalmi tényekkel való alátámasztás tudományos igényét
nyíltan mellőző propagandisztikus érvelésmód komolyan vételének tűnne, ha
McLuhan téziseit a szocialista országok írás-, könyv- és könyvkultúrájának empi-
rikus adataival óhajtanánk itt szembesíteni. Minden nagyobb könyvtárban kéznél
van az UNESCO statisztikai évkönyve a szocialista országok irodalmi életét
McLuhannal ellentétesen tükröztető adattömegével, de a Galaxisban külön
apostrofált Szovjetunió és Magyarország könyvtermelése és -fogyasztása, vagy
az a jelenség, hogy nálunk a tv (szerintünk nemcsak auditív, hanem egyben vizuá-
lis) hatása az olvasás ösztönzőjeként is fellép, a megfelelő szakkiváltásokban
tüzetesebben is tanulmányozható.¹⁰

Mégis, mivel saját propagandista hajlamom teljes megfegyvelését, különösen

olyan esetben, amikor a blöffökkel a nagyon is kedvező és jellemző tények szállnak szembe, póznak érezném, legalább utalnom kell a mindnyájunk által ismert és megélt valóságra. Mert bár igaz, hogy az ifjúsági parkokban s a hordozható magnókon sok decibel hangerővel megszólaltatott beat-,zene” a maga – McLuhannal szólva – „dob- és fül- (sőt üvöltés-) technológiájával” a mi új nemzedékünk egy része számára is aktualizálja az elbarbárosodás veszélyét, ezt a technológiát mi nem az ázsiai sztyeppekről hoztuk magunkkal. Kultúrpolitikánk második T-je jegyében tűrjük, lehetővé téve, hogy a művészi zene megvívja vele harcát a lelkekért, támogatva – nem a kultúrpolitikai fegyverként visszafelé elsülő adminisztratív mankók, hanem – élvonalbeli zeneoktatásunk, zenei kultúraterjesztésünk által. És nem titkoljuk, hogy a beat artikulálatlanságában a nyugati ifjúság csömöre és tiltakozása ordít fel a magaskultúra mint parazita rétegek által kisajátított világ, a szülők, nagyszülők hazugságainak egész rendszere ellen. (E negativitás persze nálunk visszajára fordul, s csatlakozik azokhoz a polgári kultúrcsökevényekhez, amelyek továbbélnek, illetve a divat és a kellemesség könnyedségével be-beférkőznek.) Vagy hadd hívjam fel a figyelmet a vizuális kultúra egy másik, McLuhan által mellőzött válságtünetére, a nonfiguratív képzőművészetre, amely a mi műhelyeinkben, tárlatainkon is jelzi, hogy a művészek egy része nem képes utat találni a kor jelentős tartalmaihoz, s ezeken keresztül felemelkedni azoknak a problémáknak a szintjére, amelyek jelentősek az emberiség fejlődésében. Ám e művészeti jelenség mint válságtünet társadalmi elemzése, értelmezése, túlhaladásának keresése csak a marxista esztétikában vált lehetségessé, s legyen elég csak Lukács György (kétségtelenül nem ellentmondásmentes) nyugati hatására utalnom annak jelzéséül, hogy a munkásosztály elmélete e vonatkozásban is egyetemes jelentőségű. Ez az elmélet az osztály, a szocialista társadalom létében, mozgásában gyökerezik, s arra hat vissza. Éppen a társadalmi viszonyoknak a szocializmusban való áttetszővé válása és rehumanizálódása, a művész társadalmi cselekvőképességének visszaállítása lehet s lesz az átélt és gyakorlati alapja annak, hogy a képzőművészet a valóságbrázoláshoz mind teljesebben és magasabb szinten visszataláljon. És hogy ez a közvetítések sokfélesége útján realizálódó lehetőség milyen tervszerű kibontakoztatásra talál intézményrendszerünkben, azt elegendő a munkás képzőművészeti körök látásformáló hatásának kiemelésével érzékeltetnem.

A magaskultúra privilégiumát élvező, a társadalomformálás gyakorlati mezejéről éppen ebbe a szférába visszavonuló polgári értelmiségi számára közömbös, sőt: egy voluntarista elmélet kovácsolása közben zavaró lehet, hogy a szocialista forradalmak egyik elsőrendű vívmánya mindenütt az írástudatlanság megszüntetése s a magasabb oktatási szintek kiterjesztése egyre szélesebb tömegekre. De amikor az irodalomhordozó közönség s ezzel együtt az irodalmi önkifejezés lehetőségét tagadja a szocialista társadalmakban, e vívmányok tapintatlan felemlítésével bizony számolnia kell. És ha valaki, mint felületes képet, elutasítaná magától azt a benyomást, hogy a moszkvai metróon vagy a magyar vasúton (a lump sörivő kisebbséget nem számítva) mindenki olvas, azt néhány gazdasági mutató kényszerítené ugyanilyen tapintatlanul annak belátására, hogy ott, ahol az évente kiadott művek száma eléri vagy meghaladja a fejlett tőkés országok könyvkiadásának egy főre jutó hányadát, s ahol a könyvek vételára sokkalta alacsonyabb, mint

Nyugaton, relatív példányszáma pedig kiugróan magas, bizony kénytelen feltételezni egy irodalom-fenntartó közönség meglétét. Mégpedig egy olyan közönséget, amelynek fogyasztását a tőkés irodalmi piac is megérzi, hisz könyvkiadásunk a termelő polgári irodalmat is lényeges tartalmainak teljességében reprezentálja. A nyugati turista, aki odahaza megszokta, hogy a rohamosan emelkedő árak a magánkönyvgyűjtést hovatovább a jó- és legjobb módúak körére szorítja össze, itt meghökkenve észleli a könyvboltok forgalmát, s ha kedve van, következtet belőle a könyvvásárlás igényének tömegessé válására, vagy meghallgatja információnkat a magánkönyvtárak szaporodásáról, a munkásbibliofília terjedéséről s a kultúra birtokbavételének egyéb irodalmi mozzanatairól.

Én azonban végül is nem a nyugati turistát akarom tájékoztatni, sőt: valójában nem is McLuhan vagy valamely olvasója felé fordulok gyözködéssel. Azokat a művelt szocialista polgártársaimat – köztük az irodalmi folyamat különböző pontjain dolgozókat – szeretném mélyebben elgondolkodtatni a könyv, az írásos közlésmód társadalmi összefüggéseiről, jövőjéről, akik nem olvassák McLuhant. Mert az a problémakör, amelynek egy tekintetét McLuhan a Gutenberg galaxis címszó alatt kiragadta, jelenünk korszakos gondja. Az egyénre rázúduló közlések tömege és sokfélesége, a nem hagyományos kommunikációs eszközök látványos fellépése, a művészi és a szakirodalommal való egyéni lépéstartás növekvő nehézsége sokakban e jelenségek válságszerű megítélését vagy az ide vágó válságjelzések iránti fogékonyságot idézi elő. Ami pedig az irodalmi áradat vagy információs áradat néven emlegetett jelenség emberi ellenőrzés alá kényszerítésének módját illeti, igen sokan hajlamosak arra, hogy azt – a bonyolult összefüggéseket félretéve – az információ komputerezálásával megoldottnak tekintsék. Ebből pedig a könyvre, az írásos közlésmódra, az irodalmi műveltségre, az irodalmi folyamatban hagyományosan részt vett személyekre, műveletekre és szokásokra nézve – McLuhan olvasása nélkül is – könnyen adódnak a galaxiselmélethez hasonló vészjósló következtetések. Innen az egyetértő hivatkozások a Gutenberg galaxisra azok körében is, akik a szerzőből s ideológiájából egyébként nem kérnek.

Ezzel a leegyszerűsítő, dehumanizáló állásponttal perlekedem jó ideje, s ez cílen találtam itt, most érveket, szószéket, küzdőtársakat. Mert – anélkül, hogy a számítógép információs szerepét kisebbíteném, vagy az ide torkolló összefüggések elemzésébe belemennék – a bárhogy címkézett irodalom- és információáradat mint áradat fellépését társadalmi jelenségként, az embert a tőkés világban maga alá temető s az egyént a végigvitt munkamegosztásban mozzanatai egyike alá rendelő termelőfolyamat része- és következményeként fogom fel. „Megoldását” is, ha szabad e közvetlen ráhatást kifejező szót ilyen tág összefüggésben használni, emberi és társadalmi síkon keresem. Az irodalom „visszaszerzésének”, az egyéni recepció kiteljesedésének körvonalait látom kirajzolódni a munkamegosztás szegényítő, elidegenítő fátumának feloldásában a munka szocialista viszonyai közt. A munkáshatalom, a közéleti ember felnövekedése, a termelőeszközök köztulajdonosa s az ezen alapuló munkahelyi demokrácia, a szellemi munka táguló tere a szabad időben és a szaporodó, a termelésbe integrálódó szellemi munkakörökben: mindez jelzésszerűen érzékelteti a folyamatot és a perspektívát, amelyre gondolok. De itt, a szocialista társadalomban nyílnak arra is objektív lehetőségek, hogy a

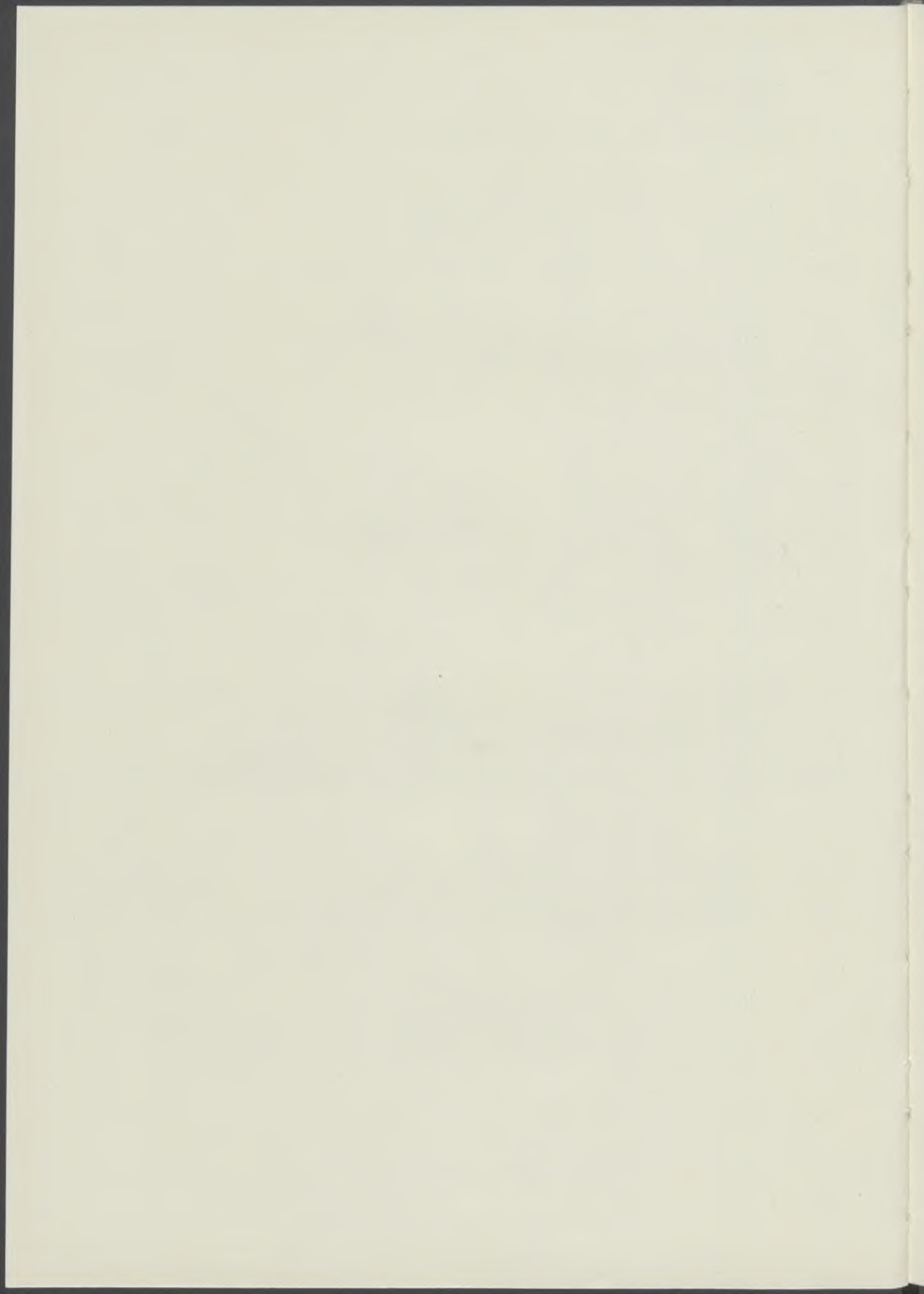
tőkés munkamegosztás révén az irodalmi folyamatban s az egyéni recepcióban fellelhető egyoldalúságokat, elszigetelődést és zavarokat kiküszöbölő együttműködési formák, műhelyek és közösségek, az alkotás, a közlés és a befogadás számára kedvező emberi kapcsolatok jöjjenek létre. William Morrisnak a művészetek és a mesterségek összefogása jegyében létesült műhelye a múlt századvég Angliájában az óhajtott szintézisnek csak az utópiáját érlelhette meg, s csupán egy szűkebb kört érinthetett. Mi itt, ezt a termet betöltő nyomdai munkások, tanárok, kutatók, könyvtárosok, bár közös eszmények és vállalkozás jegyében, de nem a társadalomtól szigetként elkülönülő utópista társaságként gyűltünk össze. Az immár sajátjában gazdálkodó társadalmunkban elterjedt formává vált a különböző intézményi, vállalati kollektívák összefogása valamely együttműködést kívánó feladatra. Az Alföldi Nyomda, miközben a fejlett nagyipari technológiával a legkorszerűbb tömegkönyvgyártást valósítja meg, szervesen beépül Debrecen szellemi életébe, s ugyanakkor saját falain belül is közös alkotó kapcsolatot teremt a művészek, műszakiak és elméleti kutatók között. A Kossuth Egyetem Könyvtárával – amely maga is az irodalomközvetítő, -kutató és -oktató tevékenységek egy rendszeréhez kapcsolja tevékenységét – a nyomda rendszeresen vállalkozik együttes akciókra, hosszabb ideje gyümölcsöző kontaktusban áll velünk.

Együttműködésünk nem egyszerűen az erők összegezése, hanem sokkal inkább valamely összetett kulturális feladat tartalmában való elmélyedés, s annak gazdagabb, differenciáltabb kivitelezése a két partner különböző nézőpontjának, szellemi és műszaki felkészültségének megfelelően. Ez történik most is, amikor a Lengyel Lajos könyvművész pályáját bemutató közös kiállítás alkalmából három előadás keretében e művészet összefüggéseit kívánjuk felvillantani: egyrészt azokat, amelyek szétválaszthatatlanul egybeforrasztják a könyvet az általa hordozott tartalommal, s az irodalmi élmény tényezőjévé avatják; másrészt azokat, amelyek a könyvet az emberi környezet szükséges elemeként mutatják be. A könyvnek s a vele élő, őt megalkotó embernek ezt a háromszögű bemutatását – kissé erőltetett humorral, de az itt feszülő probléma szempontjából találóan – joggal nevezhetnénk antimcluhanista vállalkozásnak. Mert e három aspektus az emberlét, a társadalmi folyamat ki nem iktatható, semmiféle elektronikus eszközzel nem helyettesíthető alkatelemeként mutatja be a könyvet, amelynek kiküszöbölése nem a törzsi világot hozná vissza, hanem ontológiai alapjaiban ingatná meg az emberi nemzetséget.

JEGYZETEK

1. McLuhan, Marshall: The Gutenberg galaxy. The making of typographic man. Univ. of Toronto Pr. 1962. Repr. 1966. 7., 32. l.
2. I. m. 8. l.
3. I. m. 32. l. „Terror is the normal state of any oral society.”
4. I. m. 275. l.
5. I. m. 21. l.
6. I. m. 20–21. l.
7. I. m. 166. l.
8. I. m. 272. l.
9. I. m. 275. l.
10. Knigoizdatel'stvo v SzSzSZR 1917—1964. Moszkva, 1964. Izd. „Nauka”. — Varga Alajosné: A magyar könyvkiadás 30 éve 1945—1974. Bp. 1975. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. — A televízió hatása. 1963. Bp. 1964. KSH.

Előadások

Könyv és műélmény

Ne tekintsék obligát mentegetőzésnek bevezető szavaimat. Olyan témakör-ről kell előadnom, amely nem tekinthető kidolgozott, megoldott kérdésnek, pedig napi munkánk is megköveteli, hogy így vagy úgy állást foglaljunk, és legalább időleges, átmeneti megoldást találjunk. Ne várják hát tőlem, hogy szilárd, biztos eredményeket közvetítsek. Céloom csak a közös gondolkodásra serkentés lehet, az, hogy felfedjem a témában adott gondokat, hogy felmutassam a kérdéseket. Tudom jól: állításaim több ponton is vitathatók, hiszen a szűk idő redukcióra kényszerít, nem engedi, hogy kellő mélységgel kitekinthessek a társ-művészetekre. Mégis annak örülnék igazán, ha nem a vitathatót őrizné meg szavaimból emlékezetük, hanem inkább azt, amit igaznak tartanak, amivel egyet tudnak érteni.

Könyv és műélmény – ez előadásom címe. Fordítsuk figyelmünket először az első fogalomra: a könyvre. A könyv látványa, a könyv léte azonnal felveti a nem könnyű ontológiai, létezéselméleti kérdést: hogyan létezik az irodalmi műalkotás? Általában háromféle választípust ismerünk. Egyik szerint a létezés-mód azonos a *papírral* és a papírra kézzel írt vagy nyomtatott *írásjelekkel*, azzal a móddal, ahogy a konkrét szemléletben megjelenik a könyv. Olyasfajta felfogás ez, amelyet már Kölcsey is gúnyolt *Vanitatum vanitásában*: „S Phidias amit farag, Berovátkolt kődarab.” Nyilvánvaló, hogy nem egyetlen s főleg nem kizárólagos létforma a könyv, hiszen sok művet emlékezetünk is őriz, könyv nélkül, emlékezetből is rekonstruálni tudjuk őket. Voltak az emberi kultúrtörténetben roppant memóriájú személyiségek, akik azzal dicsekedhettek, hogy hibátlanul elmondják akár Homérosz eposzait.

A másik választípus a *hangzásban*, a *megszólaltatásban* látja az irodalom létezési módját: egy műalkotás akkor van, ha felolvassák vagy előadják. Fontos ez a mozzanat, de kizárólagossá emelése ismét egyoldalúsághoz vezet. Elég, ha csak azt említem meg, hogy minden előadás egyben értelmezés is. Közülünk

az idősebbek átélhették még azt a nagy fordulatot, ahogy a versmondás az egykori színpadias, látványos gesztusokkal kísért stílusból áthajlott az egyszerű, eszköztelen, a műre koncentráció stílusba. Az előadás tehát már hozzátesz valamit a műhöz, azt a többletet, amit interpretációnak szoktunk nevezni. Ráadásul ott a kérdés: mi van azokkal a művekkel, amelyeket nem szólaltatnak meg, amelyeket nem szavalnak? Nos, azok nem léteznek? Furcsa sorsra jutna az irodalom, ha igaz lenne a hangzás elmélete.

A harmadik választípus *adott viszonyban* látja a műalkotás létformáját: akkor és úgy van, ha olvassák, ha elvégzi a maga esztétikai-eszmei funkcióját, ha *mű-élménnyé* válik. Ismét fontos mozzanat, s újra csak egyoldalúság. Csokonai önálló művei meg sem jelentek életében; a mostoha sorsú költő csak a 20. századra fellebbezhetett, csak a jövőtől várhatta az elismerést. A művészetek története tele van meg nem értett sorsokkal, emberekkel, akiknek életükben csupán közöny vagy támadás jutott osztályrészül, mert sokszor ütköztek bele a konzervatív ízlés, a maradi eszmék vagy a politika gátjaiba. S furcsa hullámzást mutat az írók utóélete is! Egy-egy kor felkapja őket, divatosá válnak, olvasók ezrei keresik műveiket a könyvtárakban, aztán lankad az érdeklődés, s az ízlésváltás átmeneti hullámvölgybe taszítja az életmű olvasottságát. Nos, ilyenkor, a megcsappant érdeklődés állapotában, ama *viszony* nélkül – nem is léteznek már a művek? Ha így lenne, akkor nem támaszthatná fel őket az érdeklődésnek egy újabb hulláma.

Ahelyett, hogy esküdöznénk e három választípus bármelyikére, abban látjuk a megoldás lehetőségét, hogy az irodalmi mű léte *szintetikus létezési forma*. A könyvforma vagy a filmszalag jelzi a szellemi alkotás tárgyyszerűvé válását, tárgyas megjelenési formáját. A másik kettő azt a szellemi jelleget, azt az eszmei realitást, amely a műalkotás mélyebb értelme, célja: kapcsolatba kerülni az emberekkel, hatni rájuk, betölteni a maga eszmei-esztétikai funkcióját. A létforma eme szellemi jellege összeforr tehát a műalkotás szerepével.

Térjünk még vissza az első típushoz: a tárgyasult formához, a könyvhöz. A könyv öröm és bosszúság forrása egyszerre. Bosszankodunk, ha drága, ha hanyag munkát végez a nyomda, ha sok a sajtóhiba, hibás a kötés stb. Gond a könyv raktározása! A könyvtárosokat örökösen nyomasztja az egyre szűkülő raktártér, s a mai minilakások sem arra vannak tervezve, hogy nagy családi könyvtárak alakuljanak ki bennük. De öröm is a könyv, mert a művészetek közül egyet – *és csak egyet* – az ember köznapi létezésébe épít bele: mindennapi társunkká teszi az irodalmat.

Ismeretes, hogy valamennyi művészetnek megvan a maga természetes, anyagból adódó korlátja. A képzőművészetek például vizuálisak, az irodalom nem. Az irodalom viszont könnyen leírhat időbeli mozgást; a képzőművészetek csak szimbolizálhatják ezt a mozgási folyamat egyetlen pillanatának ábrázolásával. A természetes korlátok közé tartozik a popularizáció lehetősége is, az, hogy könnyebben vagy nehezebben jut el szélesebb közönséghez egy-egy művészeti ág, s itt adott az irodalom természetes előnye. A költészet anyaga, illetve kifejezőeszköze a *nyelv*, tehát az emberi önkifejezés legáltalánosabb, legegyszerűsebb, egyben leglokálisabb, leginkább partikuláris eszköze. Adott nyelvközössé-

gen belül legtermészetesebben találhat utat az emberhez, mert itt nem kell külön művészeti nyelvet megtanulni, legfeljebb azt az úrt áthidalni, amely a köznyelv és a költői nyelv között van. Ez azonban még a kisebb távolságok közé tartozik. Mert például, ahhoz hogy értsem a festészetet, értenem kell a vonal és a szín nyelvét, a tárgyak jelképpé válásának a lehetőségét, azt, amikor a tárgy túlmutat önmagán, amikor ősi, eredeti természetétől idegen tartalmak közvetítőjévé válik. Barlach *Koldusasszonyának* megnyújtott keze a kifejezés érdekében deformálja a természetes arányokat: az egyetemes elesettség, a „világkönyörgés” sugárzódik az aránytalanul nagy kézből. Soutine *Heringes csendéletén* két villa nyúl bele az ovális tálcába, s a villák fogai ragadozó karmokra emlékeztetnek. Ismét a kifejezés nő rá a tárgyra: a rettenetes éhség ragadozó ösztöne. Szóval külön művészeti nyelvet kell itt megtanulnunk, s nem véletlenül panaszkodnak oly sokat festőink a vizuális kultúra elmaradottságáról. Kodály is beszélt zenei analfabétizmusról, ő azonban ezt elsősorban a kottaolvasás hiányára értette, s ezen már sokat segített a mai énekkutatás. Nehezebb az az eset, amikor valaki tud kottát olvasni, mégsem érti a zenét. Az irodalom tehát a nyelv révén legkönnyebben megközelíthető, de bele is van kényszerítve a nemzeti keretekbe. A legnehezebben lépi át a nyelvi határokat, mert itt már a műfordítás gondjaiba ütközünk, ami jelenleg nem témánk.

A popularizáció terén óriási előnyt jelent a *könyv*, az irodalom létezőmódjának egyik komponense. Terjedésébe, terjesztésébe belépett egy ipari jellegű tevékenység: a könyvnyomtatás. Részben üzletről van szó, a maga sajátos, különleges gondjaival, de a könyvnyomtatás több is üzletnél, hiszen maga is iparművészetté vált. Mindannyian ismerjük a „szép könyv” fogalmát, tudjuk, hogy művészek tervezik, s az illusztráció révén a grafika is a költészet természetes társává vált. Roppant jelentőségű, hogy a könyvnyomtatás kiküszöbölte a szép-irodalomból az egyediséget, az egyszerűséget. A kép, a szobor mindig egyedi és egyszeri, s itt ennek külön értéke van; hiszen még a metszetek értékét is befolyásolja a példányszám. Ha egy-egy híres műalkotást akarunk tanulmányozni, bizony el kell zárándokolnunk a Louvre-ba, az Ermitázsba vagy a Tretyakovba, mert a reprodukciók nem helyettesíthetik az egyedi és egyszeri műnyújtotta közvetlen élményt. A szépirodalomban csak a kézirat egyedi, s ennek valóban van kegyeleti vagy tudományos értéke, de a kézirat megléte vagy hiánya nem befolyásolja a könyv formában jelentkező irodalmi alkotás értékét. A könyv mindenkire eljuttatja *ugyanazt* a művet, ezért épülhet bele hétköznapi létezésünkbe, ezért válhat bensőséges barátunkká. Említettem, hogy a reprodukció – amely szintén nyomdai termék –, bármilyen gonddal, s akár a legmodernebb eljárással készült is, sohasem helyettesítheti az egyedi és egyszeri festmény, szobor közvetlen megtekintését s a hanglemezekenél is igen fontos, hogy ki szólaltatja meg a művet, kinek az előadásában hallgathatjuk. Két tényező növeli tehát az irodalom popularizációs képességét: a nyelv és a könyvforma, mert az ipari tevékenység sok példányban juttatja el mindenkire a tiszta, az objektív, a „magában való” művet. Ilyen szempontból olyasféle előnye van, mint amelyet Lenin tulajdonított a mozinak, a filmművészetnek.

Miért kellett mindezt elmondanom? Főleg azért, mert az újabban felbukkant

némely elképzelés szerint vissza kell szorítani iskoláinkban az irodalomközpontú művészeti oktatást, s át kell térni a koncentrált művészeti nevelésre. Amolyan művelődéstörténeti koncepció ez, sok igazsággal, a vizuális kultúra és a zenei nevelés elmélyítésének igényével, csupán két dologgal nem számol: egyrészt a popularizációs lehetőségek különbözőségével, másrészt a szakemberképzéssel. Ma, a specializálódás korában, nehéz lenne olyan „hibrid” szakembert kinevelni, aki egyforma mélységgel oktathatná az emberiség irodalmát, egyáltalán: egész művészetét. Akkor is gyakran lep meg bennünket benuátságerzet, ha csak egyetlen ágra tettük fel életünket; ilyenkor is átéljük Faust dilemmáját: csak azt tudom, hogy semmit sem tudhatunk!

Térjünk most át a címben foglalt második fogalomra: a műélményre. Aligha kell bizonygatnom, hogy ismét ingoványos talajon járunk, a bizonytalanságok, a homály világában. A műélmény fogalma implicite feltételezi, hogy az alkotás lelki hatássá, mégpedig komplex lelki hatássá alakul át az átélés, a befogadás révén. Hogy van ilyen folyamat, azt balgaság lenne tagadni, de a mű hatásfoka számtalan tényezőtől függ, s a létrejött élmény rendkívül szubjektív, bizonytalan, természetéből adódóan nem mérhető. Függ például az életkortól, az élethelyzettől. Engedjék meg, hogy saját eseteimre hivatkozzam, mert önmagam változásaiban tudtam igazán felmérni a művészetekkel való birkózás fordulatait. Hetedikes gimnazista koromban kötelező olvasmány volt *A falu jegyzője*. Nekivágtam, megpróbáltam, nem ment. Untattak azok az elmélkedő betétek a fejezetek elején, s hiába volt az író finom iróniája, forgattam a lapokat, kerestem a sztorit, a cselekményességet. Aztán három év múlva, egy falun töltött eseménytelen nyári szünidőben, hangosan kacagva olvastam végig. Függ a műélmény ízlésünk hajlamaitól és ellenállásától. Az ízlés rendszerint konzervatív természetű, mert a meglévőn iskolázódott, mert nehezen fogadja be a magával ellentétet, az újat. Igen nagy lépés kell ahhoz, hogy például átlépjen valaki a cowboyregények vagy a krimik izgalmaiból a komoly irodalom más természetű izgalmaiba, s ha megtörténik ez a lépés, úgy bizonyára megvannak a maga fokozatai és átmenetei. Mennyire függ a befogadás az olvasó lelkiállapotától, lelki állagától! Milyen más egyrészt felszabadultan, csak önmagunknak, epikureista módon olvasgatni; s másrészt fáradtan, kötelességből, foglalkozásból forgatni ugyanazt a könyvet. Tréfásan szoktam gyakran mondogatni, hogy az igazi olvasók a matematikusok, mert az irodalmár mindig a holnap órájára készül. Függ a műélmény az ember műveltségi szintjétől, mert vannak művek (pl. *Az ember tragédiájára*, a *Faust*, a *Peer Gyntre*, *A varázshegyre* gondolok), amelyek megértése magasabb műveltségi fokon megszerezhető széles körű ismereteket tételez fel. Ugyanakkor a műveltségi szint nemcsak segíthet, de gátolhat is, különösen az esztétikai műveltség az új befogadásában, megértésében. Az a különös, hogy távolról sem a tudatlanság, a műveletlenség támadta Petőfit, Adyt vagy Bartókot. Petőfi költői forradalmát hidegen, sok értetlenséggel szemlélték a kor legképzettebb, haladó elméi is (például Pulszky Ferenc és Erdélyi János), s Bartók ellenfelei sem voltak zenei analfabéták. Az ismert, a bevett, a kodifikált, a megszokott ütközött itt az újjal, mert ahogy megjelent az új, jelenlétével vitássá tette a korábbi művészeti gondolkodás érvényességét. Látható

tehát, hogy a műélmény, amely az alkotás és a műélvező viszonyából születik, valóban igen szubjektív, valóban mérhetetlen, mélyen bizonytalan természetű. Ez a pont a pszichológizáló esztéták „hic Rhodus, hic saltá”-ja.

Hogy áthidalhassuk ezt a szakadékot, fel kellene tételeznünk, hogy létezik *ideális olvasó*. Ki lenne ez az ideális ember? Az, aki egyszerre, egyetlen találkozás révén felfogja és befogadja a mű teljes gondolatvilágát, teljes esztétikumát, hogy úgy mondjam: kimeríti a mű egészét. Ilyen ember azonban nem létezik, s talán nem is volna kívánatos, hiszen egyetlen találkozássra redukálna egy-egy művel való kapcsolata. Többé már nem mondana neki semmit, s olyan lenne az élete, mint aki az örökös előzés alkalmának tekinti a közlekedést: megy, utolér és elhagy. A műélvező, a legkitűnőbb is, más természetű. Eljut valameddig egy-egy mű felfogásában, de új benyomásokat, új felismeréseket adnak számára a későbbi találkozások is. Persze nem mindegy, hogy egyszerűbb vagy bonyolultabb alkotásról van-e szó. Magam *Az ember tragédiája* kapcsán éltem át, hogy minden olvasás hoz valami meglepetést, olyasmit, amire eddig nem figyeltem, ami más aspektust ad eddigi vélekedéscímnek, ami közelebb visz a sóvárgott „teljes” megértéshez. S a mi munkánkban ez a szép, ez a szakadatlan elmozgás, mert érezzük, hogy a művészetek nagy, organikus világával van dolgunk, s ez bizony gyakran ellenáll a zárt és merev fogalmainknak. S persze ilyenkor lephet el bennünket az a bizonyos fausti benutság is: a „semmit sem tudhatunk” mégiscsak felszabadító, mégiscsak újragondolásra ösztönző benutsága.

E csupán látszólag elvont töprengés módot ad arra, hogy következtessünk könyvtárosok, népművelők, irodalomtanárok mindennapi munkájára. Emberi életünkhöz sokféle értéktípus létezése kapcsolódik. Közülük az egyszerűbb, a biológiai vagy materiális jellegűeket könnyedén átéli akár a gyermek is (például a jóllakás, a szép ruha, a tiszta környezet stb. örömét). Nyilvánvaló, hogy a szellemi jellegű értékek (hagyományos fogalmakkal a szép, a jó, az igaz, az esztétikum, az elvont gondolkodás, az etika világa,) befogadása, átélése, normaszzerű beépítése jellemünkbe – nehezebb, hosszabb folyamat. Ami evidensnek látszik a folyamatban, az az, hogy a fejlődés az egyszerűbb átélésétől halad a bonyolultabb befogadása felé, s bizonyára érvényes ez az esztétikai értékek világára is. Mindez arra készítet, hogy türelemre intsünk könyvtári kölcsönzőket és tájékoztatókat, műsorszervező népművelőket és irodalmat oktató tanárokat. Gyönyörű eszmény a kiművelt emberfők országa, az olvasó nép nemzeti közössége, csak éppen távol vagyunk még az eszménytől. Türelemre, kitartó, áldozatos munkára van szükség, s ha látjuk az esztétikai értékek befogadásának törvényeit, akkor gyökeret verhet bennünk a derültség is. A folyamat itt sem más; itt is az egyszerűbb művektől halad a bonyolultabbak felé, akár a ponyvától a komoly irodalom felé. Az a lényeg, hogy belső szükségletté váljon az olvasás, mert aki olvas, az magától is tesz néhány lépést a fejlődés végtelenbe ívelő grádicsein. S hát még, ha értő, szerető társak kísérik a bátortalan lépteiket!

Utolsó kérdéskörömben már nem is a bizonytalan műélményre figyelek, inkább az ellentett oldalra, a műre, a mű lehetséges hatására, a hatás változataira, az esztétikai funkciókra. Nem törekedhetek itt sem teljességre, eredetiségre is alig,

inkább csak arra, hogy olyasmit hangsúlyozzak, amiről kevesebb szó esik manapság, s inkább csak utaljak a közismertre.

Bármennyire omlékony, elmosódó a műélmény természete, egy dolog vitathatatlan: személyes kapcsolatba kell kerülnünk a műalkotással, olvasnunk, nézünk, szemlélnünk kell, mert csak e személyes viszony révén érvényesülhet hatása, csak így bontakozhatnak ki funkciói. A hatás, a funkció sokrétű és összetett, s e komplex kisugárzást nevezem – mások után – *emberformálásnak*. Jó két évtizeddel ezelőtt szinte egyetlen lehetséges funkcióra szűkült ez a komplex emberformálás: a valóságfeltárás, az ismeretközlés feladatára. Az utóbbit jelentéktelennek tartom: Engels ismert kijelentésére épül, amely szerint klaszszikusunk jobban megismerte kora társadalmát a francia realisták műveiből, mint pl. a korabeli közgazdaságtanból stb. Meggyőződésem, hogy e kivételes műveltségű, nagy elméletteremtő nem gondolt arra, hogy esztétikai kánon alapját veti meg megjegyzése a késő unokák számára. Bizonyára ad ismereteket is a művészet, de e téren aligha versenyezhet az emberi szellem másik nagy birodalmával, a tudománnyal. Fontosabb a valóságfeltárás, de itt is szükség van némi korrekcióra!

Sokszor használunk úgy fogalmakat, hogy nem nézünk a mélyükre, mert a napi forgalmazás elkoptatta bonyolult tartalmukat. Tegyük fel néhány kérdést! Milyen a mi társadalmunk naprakész, adott időponthoz kötött valóságlátélelete? Hogyan lehet ezt megtudni? Közismert, hogy kutatók egész csoportjait bízták meg vezető állami és pártszerveink, hogy feltérképezzék társadalmunk ártétegződését, például a tsz-mozgalmat követő, gyors változásokat stb. A filozófia Platón óta megkülönböztet felszíni és mélyebb valóságot. Evidens: az egyes korok alapvető világnézetétől függ, hogy mit tekintenek valóságnak az alkotók, mit élnek át mélyebb, igazibb valóság gyanánt, melyik az a szintje a valóságnak, amelyre költői világképüket alapozzák. A fiktív idea lesz a mélyebb valóság, avagy a társadalom kusza felszíne mögött áramló törvényszerűség? Kicsit ahhoz is hozzászoktunk, hogy valóságon mindig az emberen kívülit, a tőlünk függetlent értsük. De: nem valóság-e egy kor embere a maga tudatvilágával, pszichikumával, lelki reakcióival? Ha a valóságot kutatom, lehet-e figyelmen kívül hagyni a valóság külső terein mozgó embert, úgy, ahogy ma számomra megjelenik? Ítélnék róla, ahogy akarok, kívánhatok helyette angyalokat is magamnak, de hát... Tekinthesem-e így a valóságtól való elfordulásnak, ha az elmúlt években jelenünk lelki-erkölcsi konfliktusait tükröztette az irodalom? Nem arról van-e csupán szó, hogy a valóság egységes külső és belső birodalmából ismét megkapta a megillető helyet a *belső*, amelyet néhány évtizeddel ezelőtt jócskán elnyomott a *külső*.

Ha valóban mélyebb valóságot tükröztet egy műalkotás, akkor bővíti ismereteinket is, hatása mégis szélesebb eme többletnél. Hétköznapi életünk rendszerint szűk, néha szürke. Beletemetkezünk napi feladatainkba, emberi kapcsolataink alig terjednek túl közvetlen környezetünkön, s megvan bennünk a hajlam, hogy a pillanat terhe alatt elfeledkezzünk létezésünk távlatairól. A műalkotás kiemel bennünket szűk világunkból, megsokszorozza énünket, mert más és más – és egyre több – világba emel át bennünket. A lényeghez, a távlatához vezet

vissza, s realizálja a varázslatot, hogy az önnön köreibe determinált ember mind több és egyre más valóságot éljen át. Az állandóan csak a jelenben létező ember gazdagodik itt, jelene mélyül el, mert ismét felvillannak előtte létezése távlatai.

Rokon e típussal az a változat, amikor létünk időbeli megnyújtását eredményezi a művészet. Marx nemcsak egyetemes gondolkodó volt, nemcsak harcos forradalmár, de az emberi kultúrtörténet nagy humanistája is, aki bizonyára nem véletlenül választotta élete mottójául Terentius híres sorait: Nihil humani a me alienum puto – semmi, ami emberi, nem idegen tőlem. Nyilatkozik itt egy történeti hangoltság, történeti érzékenység: magunkénak kell vallanunk a haladó emberi kultúra egységét, mert feladatunk a nagy, örök emberi értékek megőrzése és továbbadása. Am szó van másról is! Ez a kultúra ősi helyzeteket, viselkedésformákat őriz, a létezés olyan arkhe szituációit, mint a születés és a halál, a szeretet és a szerelem, a kötelesség és a lázadó szenvedély stb. emberi őshelyzeteit. Ha magamévá teszem, ha átélem e kultúrát, lényegében kiterjeszkedem az időbe, mert részesévé válok az emberi történelem roppant folyamatának. Ilyenkor érezhetem meg, hogy mi nem ma kezdődtünk, mert a mában folyó humanista erőfeszítéseket évezredek érlelték, hogy mi nem véletlenül vagyunk, mert évezredek álmai sűrűsödnek össze keserves erőfeszítéseinkben. Ez a kiterjeszkedés az idő mindhárom dimenziójába – csak ösztönözhet felelősségre, dolgaink komolyan vételére.

A következő funkciót így nevezném: érzelmvilágunk kiképzése és elmélyítése. Közhelynek látszik, de jelenleg nem kell félnünk tőle. Kár alábecsülni azokat a véleményeket, amelyek szerint teljes vagy teljesebb életet él meg az, akinek mélyebb az érzelmvilága. A teljes élet és a mély érzelmi élet képzete kerül itt közel egymáshoz. Az ellentett példára kell gondolnunk, hogy megértsük e passzus jelentőségét. A pedagógia használ ilyen megjelölést: érzelmileg fogyatékos. Nyomasztó, néha elrettentő embertípusról van szó! Befejeződik önmagánál az ilyen személyiség, képtelen a másokba való átolvadásra, képtelen a részvételre, az együttérzésre. Az élet kis és nagy dolgai ott suhannak el mellette, de ő csak az iszonyú közöny apátiájából tud szemlélődni, s még csak nem is tehet róla, hogy ilyen. Ha játszadózni akarunk a torz víziókkal, akkor képzeljük el művészetek nélkül az életet. A Madách-féle falanszter rémlik fel előttünk, új érzelmi jégkorszak, amely totálissá teszi az emberiség széthullását egyedekre. Mert az érzés tárgyilag meghatározott lelki jelenség. Sohasem általában szeretünk vagy gyűlölünk, mindig *valakit* vagy *valamit* szeretünk és gyűlölünk. Belőlünk indul ki, és a körülöttünk levőre irányul tehát az érzés, nagy kapocs közöttünk és a világ között, ezért kell növelnünk érzékenységét, ezért kell óvnunk, kimunkálnunk. Még akkor is, ha sok bajunk van vele, hiszen nem racionális természete révén sajátos konfliktusokba sodorhat bennünket. Emberi mivoltunkat óvjuk, amikor az érzelmvilágot védelmezzük, s nem szabad félnünk valóban létező cseleltől és csapdától.

Olyan funkció következik, amelyről régóta tud ugyan az esztétika, de az elmúlt évtizedekben sajnálatosan elfeledtünk róla. Mintha a hagyományos magyar költőszemlélet élne tovább manapság, persze módosult alakzatokban. Egykor bárdot, váteszt, nemzetét vezérlő Mózeszt láttak a költőben, s napjaink-

ban ugyanez a papos komolyság: valósághoz szoktat, tanít, nevel, eszmeiségünket formálja a mű. Mintha nyomtalanul tűnt volna el Arany kicsinyítő önszemlélete, sok költő öniróniája vagy a Svejk megsemmisítő hahotája. Minden művészetben van némi játékos elem, s a műélmény gyakran az öröm vagy a feloldódás forrása. Valaki azt mondta: elveszett az a nap, amikor nem neveltünk, és sokan kifogásolják, hogy a modern művészetek alig ismerik a katarzist. Az emberi lét nemcsak a valóságba való belemerülésből, nemcsak tragédiákra való rámeredésből vagy a sikerek csodálatából áll, mert hozzátartozik a nevetés jósága, az ellentmondásokat részvétellel szemlélő humor és az önfeledt hahota mámorra. Az irodalom játszik is velünk, kiemeli napi gondjainkból, hogy egyetemesebb érvényű látványok révén tanítson bennünket saját élményeink elemzésére. Kiemelés és visszahelyezés dialektikája – ez valósul meg a művészet örömeiben, játékaiban, feloldó, könnyítő funkciójában.

Kafka Margit jelzi a következő funkciót, a sokféle lehetőség közül egy újabbat: „Igen, az újulás szele mindig a művészetet mozgatja először, minden repeső lesz és nyugtalan, új formák jönnek... nézze, itt egy vers... ez semmi, ugye, ki gondol itt komoly ügyekre. De sose olvastuk így mondva, ilyen furcsán! – Végre is elfogadjuk, és a többit is... és egyszer, tíz év múlva tán ezek a megoldozott lelkek majd termőföldje lesznek a politikai vagy társadalmi forradalomnak – hozzászoktak a meglepetésekhez; tudnak új szépségeket látni valami nagy elmozdulásban például” (*Mária évei*). Úgy érezte Kafka, hogy tanít a művészet megszokni és szeretni az újat. Az esztétikai érzékenységtől a nagy társadalmi változásokig terjed az a skála, amely az új iránt fogékony ember figyelmét igézi, s a tisztán művészitől halad a politikai-társadalmi szféra felé ez a skála. Érezhetik, hogy itt már az eszmék világával is érintkezünk, azzal a közismert művészi hatással, amely ízlésünket, erkölcsi normáinkat, eszmeiségünket, világképünket formálja.

Befejezésül – egyetlen jelenséget említek. Az alkotók gyakran hitték, hogy legyőzik az időt alkotásukkal, hogy a művészi teremtés az időtlenségbe emeli át az alkotót és az alkotást, esetleg az alkotás tárgyát. A horatiusi „aere perennius”-ról van szó, amely színezte Shakespeare szonettjeit, Zrínyi költői öntudatát, Puskin és Szabó Lőrinc emberi gondjait. Hiszünk abban, hogy az olvasó is megérezheti ezt az időtlenséget, az idő kereteibe predestinált ember belső szabadultságát.

Mai könyvművészetünk

Ha a mai magyar könyvművészetről kívánunk szólni, óhatatlan, hogy múltunk néhány mozzanatát is érintsük. Hiszen egy nemzet szellemi és kulturális életének legreprezentánsabb hordozója a könyv. Az a gyűjtő edény, amely magába rejti az adott korszakok szellemi életét, a tudomány, az irodalom, a művészet, a megismerés minden jelentős alkotását.

Herzen szavait idézve: „A könyv együtt nőtt fel az emberiséggel: benne jegesedett ki minden agyvelőt megrázó tudás és minden szívet megrendítő szenvedély. Az emberiség viharos életének hatalmas gyónása íródott meg a könyvben: ez a hatalmas önéletrajz, melyet világtörténelemnek nevezünk. De a könyvben nemcsak a múlt van: olyan dokumentumokat tár elénk, melyeket másképp sokszor csak véres szenvedések árán találhatunk meg. A könyv a jövő programja.”

A magyar könyvkiadás és könyvművészet története is visszatükrözi nemzetünk szellemi fejlődését, azt a szellemi tartalmat, mellyel társadalmunk is hozzájárult az emberiség egyetemes humanista fejlődéséhez.

A magyar könyv kultúrája, művészete öt évszázad gondokkal, viharos küzdelmekkel terhes korszakain átívelve formálódott. Értelmes törekvései sokszor megrekedtek vallási, hatalmi áramlatok sodrában. De az újabb nekifeszülések mindenkor edényt teremtettek a haladást szolgáló termékeny emberi gondolatoknak. Így vált tanújává a magyar könyv a nemzet küzdelmeinek, és lett szellemi értékeinek hordozója és megőrzője.

Az öt évszázad társadalmi struktúrájában fejlődő stíluskorszakok a magyar könyv arculatára is mindenkor hatással voltak. Értékei méltóak az utódok figyelmére és megbecsülésére is. A történelmi hagyományok tiszteletére Kner Imre tevékenysége hívta fel a figyelmet. A múlt kutatásaival kapcsolatban azt vallotta, hogy a tradíció ismerete eszköze és nem célja törekvéseinek. A jövőbe

tekintve tárta fel a tradíció értékeit, a folytonosság megőrzését tartotta feladatának. A stíluskorszakok elemző vizsgálata vezette el a XVIII–XIX. századforduló klasszicista tipográfiájáig, a díszek nélküli, csupán a betű és a papírsík arányaival fogalmazott tipográfiához. Nem kuriózumokra törekedett, elért eredményeit olyan átlagnak tekintette, amelyet a nyomdák hétköznapi munkájában a tömegek számára olcsón készített könyvtől elvárt.

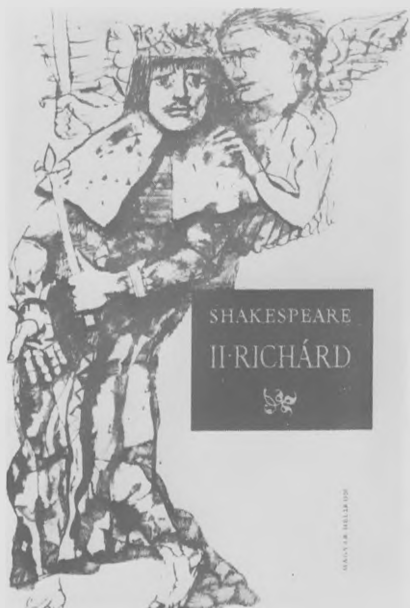
Kner Imre itt eljutott annak a felismeréséhez, hogy a szöveg *hatékony kommunikálása* a tipográfia egyedül helyes feladata, ezen belül kell megfogalmazódnia az esztétikai elveknek, amelyek szorosan összefüggnek össztársadalmi törekvésekkel, az adott társadalom sajátos optikai jelrendszerével, vagy fejlődés irányával. Kner Imre nem érthette meg, hogy a kis officina falai között kialakult koncepciója össznépi érdeket szolgáljon.

Hazánkban a nagy forradalmi változásokkal új történelmi korszak kezdődött. A megváltozott társadalmi körülmények határozták meg könyvkiadásunk fejlődési irányát is. A könyvkultúra fejlesztése új alapokra helyeződött, jelentős változás következett be a könyvet várók táborában. Kialakult az állami könyvkiadás szervezete, amely lényegét tekintve a hivatalos kultúrpolitika letéteményesévé vált. A könyv iránt robbanásszerűen megnövekedett tartalmi és mennyiségi igény kielégítésére csak fokozatosan, sokszor a minőségi követelmények jelentős háttérbe szorulása mellett, az akkori technikai és anyagi erőforrásaink korlátai között vállalkozhatott a könyvkiadás, a könyvnyomtatás.

Munkánk tartalmi jellegét társadalmi rendünk szocialista átalakulása határozta meg. Ennek megfelelően alakult a könyvkiadás tevékenysége, strukturális arányainak változása. Szükségessé vált a könyvgyártás számára a korszerű technikai bázis létrehozása, a nagyüzemi és középüzemi könyvgyártó profilok kialakítása.

Szenvedélyes viták folytak arról, hogy milyen legyen szocializmust építő társadalmunk könyve, stílusa, esztétikája. Egyetértettünk abban, hogy minden könyv olyan egység, amelyet a szerző, az illusztrátor, a grafikus tervező és tipográfus együttese alkot. Tevékenységükhöz kapcsolódik az ipari műhely műszaki kultúrája, az a termelő tevékenység, amely végső soron létrehozza a sajátos ipari terméket: a könyvet. Úgy értelmeztük, hogy ez a termék alapvetően társadalmi produktum, s társadalmi szükségletet elégít ki. Éppen ezért megformálásának méltónak kell lennie a társadalom eszmei, szellemi, művészeti, tudományos, szakmai, műszaki törekvéseihez, amelyeknek hordozója, a megértést segítő eszköze. Az elvek sok esetben csak elvek maradtak. Különösen az ötvenes évek elején, amikor sok téves törekvés érvényesülhetett. Úgy gondoltuk, hogy a könyv akkor lesz a társadalomhoz méltó, ha népi díszítőelemek gazdagítják, vagy nyomdai díszítőornamentekkel párosulva jelenik meg a szöveg. A kötések tervezésekor számba vettük pl. a selymet, a rafiát. Szerencsére könyvkiadásunk gyorsan túljutott ezen a „gyermekbetegségen”.

Átgondolt intézkedések, a könyv építésében részt vevők szakmai ismereteinek bővülése, a nyomdák fejlesztése, a könyvhöz szükséges anyagok választékának bővülése új lendületet adott könyvkiadásunk célszerű fejlesztésének.

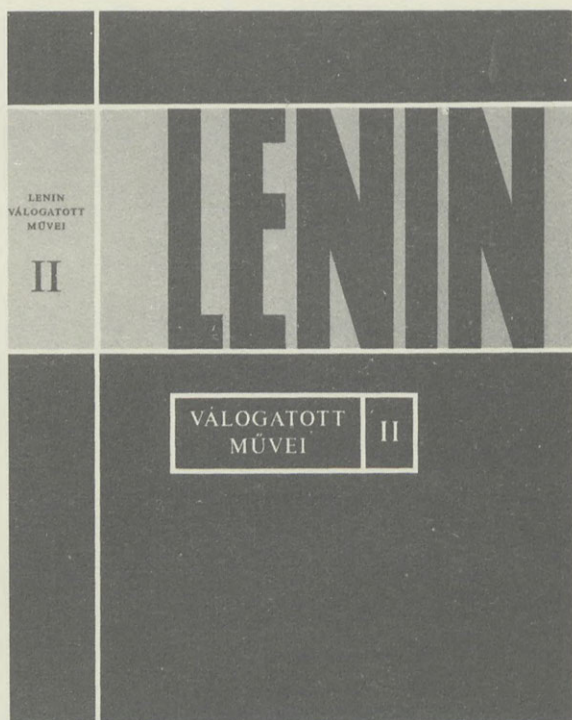
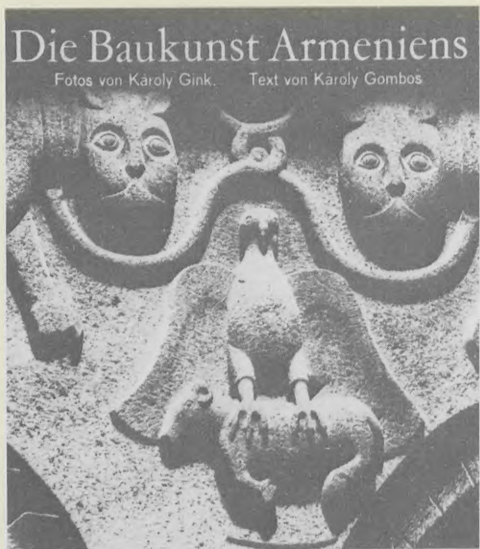
SHAKESPEARE
II. RICHÁRD

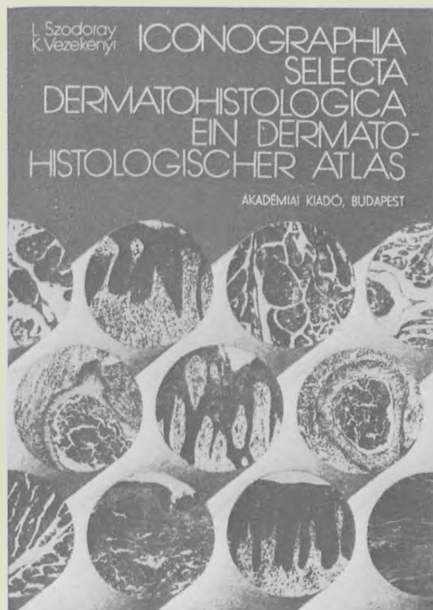
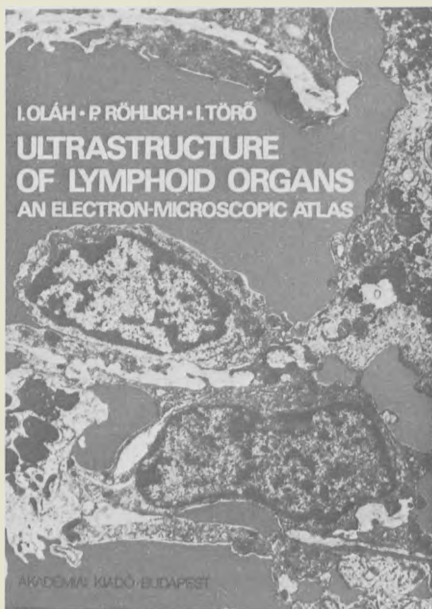
MAVYAR KÖNYVTÁR

FEJFÁK

mfylt jrt s6hajjal, hogy f6t6n6m a l6nyka
S r6ta-k6z6t el6d6z ham6, m6nt az, k6 barag6k
M6gn, l6tt6 Leand6r, a l6y sz6ve hull6 a m6ra,
s k6n6kkel televert k6p6ny6t meg6nt6ja sz6r6t6n,
6gy v6nt, l6d6ra, v6nt6re a sz6ntly m6ly6z H6r6t.
Ez k6b6nk, 6t k6b6nt6 Leand6r6t sz6r6 l6b6,
l6d6 vonak6l6va, s l6y6 sz6vak6t h6r 6t sz6ve 6rd6s
m6ly6r6l, a m6r6s 6j6t 6ny6g6t6ve sz6r6n:
„Orj6g6s-6, k6l6gn, m6rt v6nt6z id6 ang6m, a sz6ct?
M6nt m6l6s te magad6b6, 6m6g6ld k6t a ruh6m6t!
N6nt 6t6z, hogy g6nd6g m6l6m6 bon6r6ja 6l6t m6j6t?
B6n6 6l6m6d sz6nt pap66j6t Aph6d6l6t6k,
n6nt k6b6r6d6t6 meg sz6r6l6n k6h6 sz6nt ny6m6l6m6t.”
6gy sz6lt, sz6f6l6s h6r m6l6t6, hallg6tt6 Leand6r6z,
sz6m6ly n6nt b6r6h6gy 6ny6g6t6t, 6l6j 6s6l a t6r6c.
L6tt6 az 6j6k hogy m6r m6g6l6t s n6nt sz6m6r6n,
m6rt m6k6r 6j6k6t 6gy 6ny6g6t6k az sz6r6ny 6j6k6k,
m6nd6n 6nt sz6k6t6l6n6l s k6b6r6l6t6 sz6r6l6m6k.
H6r6 6rd6s ny6k6t h6r6nt6 b6r, 6l6tt6 6d6t.

A BÖLCS ESOPUSNAK

ÉS MÁSOKNAK FABULÁI ÉS OKTATÓ BESZÉDEI
 VALAMINT AZOKNAK ÉRTELME
 MELLY FABULÁKAT EGYBESZERZETTE

ÉS KOLOSVÁROTT ANNO MDLXVI. KIADTA

HELTAI GÁSPÁR

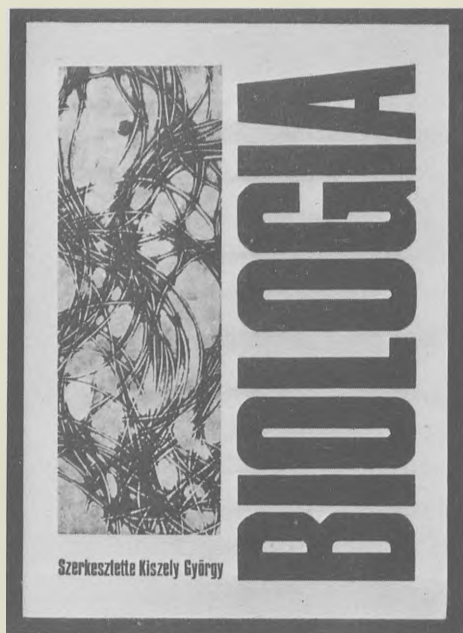
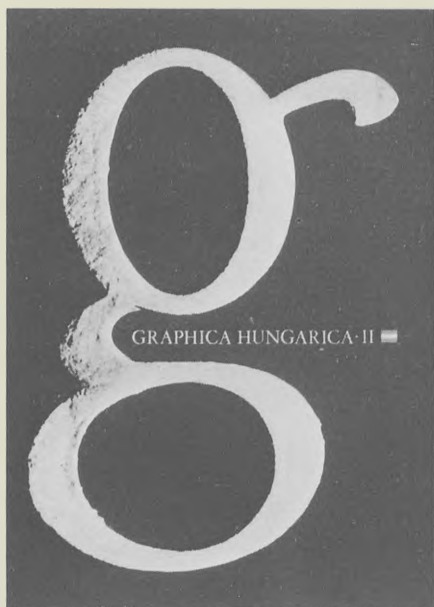
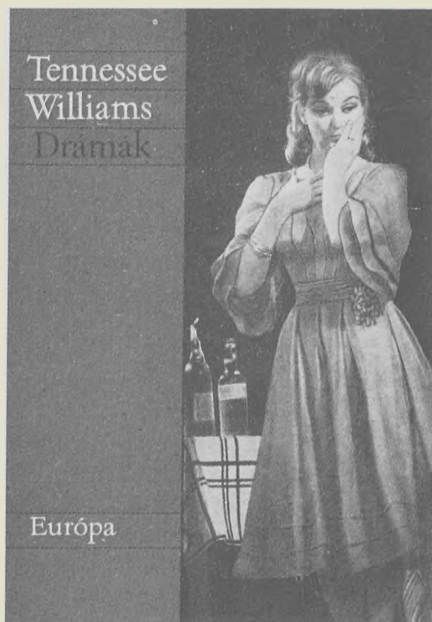
MOST PEDIG A MAI KEGYES OLVASÓNAK ÁTÍRTA
 ÉS ÁTNYUJTJA

KELETI ARTHUR

KIADJA AZ

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST MCMLVIII

Rácz Endre
- Andrej
Ikonyikov

Leningrád

es környeke

Nemes Nagy Ágnes

MENNYI MINDEN

EGYSZER EGY KIRÁLYFI

REBER LÁSZLÓ RAJZAIVAL

Néhány statisztikai számmal mérve érdemes nyomon követni szocialista könyv-
kultúránk fejlődését.

Az 1938-ban kiadott könyvek száma 2350, példányszáma 9,2 millió.

Az 1950-ben kiadott könyvek száma 1880, példányszáma 20,1 millió.

Az 1974-ben kiadott könyvek száma 7300, példányszáma 68,8 millió.

Az imponálóan meggyőző számszerű növekedés kiemelkedő minőségi fejlődéssel párosulva vált értékessé. Az utóbbi negyedszázad alatt könyvművészetünkben jelentős tényezővé vált a könyvillusztrátorok munkája. Nincs az országban könyvolvasó, akit ne gazdagított volna az illusztráció élményvilága. Az idősebb generációhoz tartozó Hincz Gyula, Borsos Miklós, Martyn Ferenc, Szántó Piroska mellett illusztrátoraink alkotókészsége együtt fejlődött szocialista könyvművészetünkkel. Feledy Gyula, Gyulay Liviusz, Heinzemann Emma, Kass János, Kondor Lajos, Reich Károly, Réber László, Szász Endre, Würtz Ádám, többségük a harmincas években született, tehát fiatalon lettek alkotó részesei annak a munkának, amely a könyvművészetben az illusztráció eszközével segítette közművelődésünk fejlődését. Figyelemre méltó, hogy illusztrátoraink alkotó munkája a nemzetközi könyvművészeti versenyeken visszatérő sikerre vitte illusztrált könyveinket. Különösen kiemelkedő az eredeti rézkarcokkal illusztrált könyvek hazai és nemzetközi elismerése.

A könyvművészet alapját a tipográfiai terv határozza meg. A tipográfia feladata, hogy ne ígérjen többet a valóságnál, formáljon kulturáltan, a szellemi tartalomhoz méltóan. A könyvművészet alaptörvényének kell tekinteni, hogy a könyv nem lehet szebb, mint a tartalma. A könyv nem apropó az öncélú zsonglörködésre, hanem rendkívül jelentős közvetítőeszköze a tudati kultúra fejlesztésének, és korrekt közlési módjával az esztétikai nevelést is szolgálja.

A könyvtervezés a tartalomtól indul ki, amikor meghatározza a könyv formátumát, betűtípusát, a szedéstükör nagyságát, a sorok egymáshoz viszonyított távolságát, a betűk méreteit, a felhasználandó papír minőségét. Megfontolásait tehát a közlés célja motiválja; más szóval a lehető legjobb hatással kell a szellemi terméket a társadalom kisebb vagy nagyobb csoportjához eljuttatni. A tervnek egyszerűnek kell lennie, biztosítania kell az optimális olvashatóságot, a könyvben a rendezettséget kell megvalósítania.

Korunkban a felgyorsult vizuális igény következtében a képes beszéd mint korszerű közlési forma könyvművészetünkben az utóbbi években egyre szélesedő gyakorlattá vált. A képes beszéd egyik jelentős műfaja a fotóművészet, szinte minden könyvkategóriában a korszerű szemléltetéssel gazdagítja az ismeretanyagot.

A fotóművészet magas színvonalon képes költői emóciók felkeltésére, költői gondolatokkal való társulásra. Megemlíthetjük Gink-Devecseri: Ithaka! című könyvét, Rác Endre-A. Ikonyikov: Leningrád, Bodrogi: Indonézia című művészeti albumait. Kiemelkedő teljesítmény Tomasi di Lampedusa: Lighea (nagyformátumú album), ahol a mű ihlette Borsos Miklós szobrászművész szobrait Gink Károly fotografálta, költői környezetbe komponálva. Megemlítem továbbá

Lőrinczy György: New York – New York szolarizációs képmódosítással készült egyedi stílusban alkotott albumát.

A kiemelt példák jelzik: a fotóművészet alkalmas arra, hogy kifinomult eszközeivel, technológiájával az esztétikai műveltség propagálójává váljék. A fotóművészet és a fotográfika társulását a könyvvalakítás feladatához korunk szükségszerűségének kell tekintenünk.

A fotóművészetnek növekvő szerepe van a szakkönyvek, az ismeretterjesztő kiadványok előállításában, illusztrálásában. Ez a nyomdatechnikák területén bekövetkezett fejlődésnek, különösen pedig az elektronika és az automatika térhódításának tulajdonítható.

Tudományos és műszaki könyvkiadásunk tipográfiája és grafikája szakított a korábbi merev, tartózkodó megoldásokkal, s ma már közel került a modern könyvtípusok eszközeihez. Mai tudományos mondanivalója könyvesztétikánk jelenlegi árnyaltabb stílusjegyeit hordva illeszkedik bele könyvkultúránk egészébe. Sok esetben elől járva mutat példát a további fejlődésre.

Művészeti könyveink évről évre nemzetközileg is elismert eredményeket érnek el, kitüntetésekben is részesülnek, elsősorban reprodukciós technikánk fejlesztésének köszönhetően. Külföldön is jól ismertek a Rajzművészet mesterei, a Régi képtár, a Magyarországi Corvinák, a Képes Krónika, az Alberto, a Magyar Anjou legendárium, amelyek a nemzetközi Szép Könyv-versenyeken nyert díjak tanúsága szerint a magyar könyvművészet propagálóivá lettek.

Külön kategória a magyar könyvkiadásban az úgynevezett „tömeg-bibliofília”. Ezek a kiadványok az Európa Könyvkiadó Helikon osztályának gondozásában jelennek meg két verzióban: vászonba és egész bőrbe, vagy nylbőrbe kötött, számozott formában.

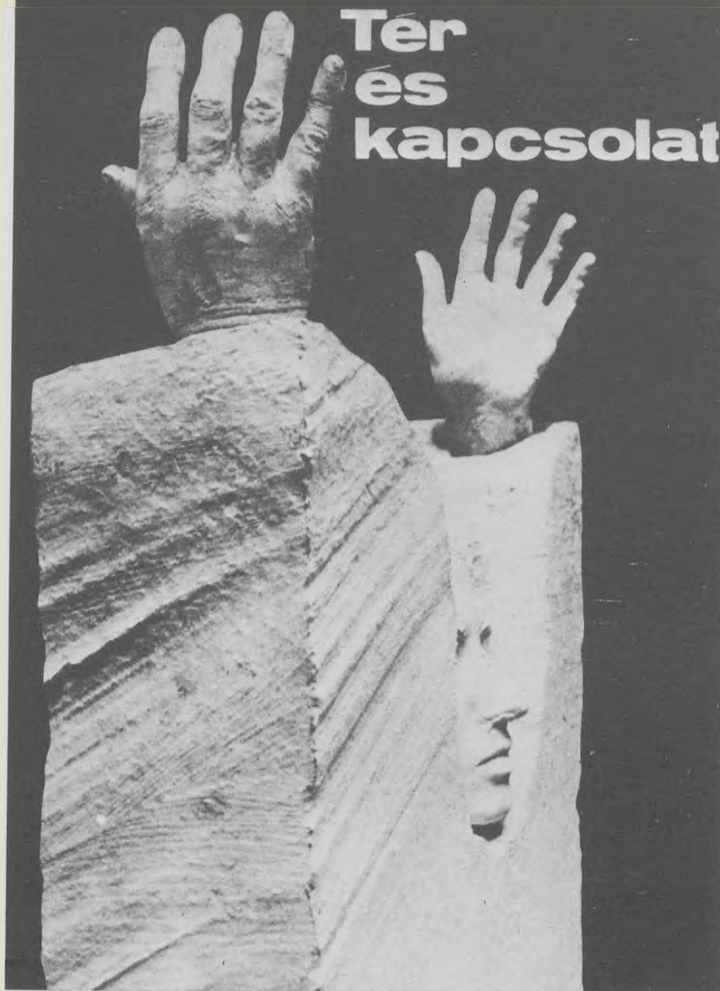
Ezek a magyar könyvművészet fejlesztésében a kovász szerepét betöltő műhelymunkák irányt mutatnak a hagyományok megbecsülésére. Itt talált a legkövetkezetesebb követésre Kner Imrének a klasszicista, tehát középtengelyes, kulturáltan kimunkált tipográfiája. Ebben a szellemben alapozódott meg a kiadó legjelentősebb sorozata a „Helikon Klasszikusok”. Ezt követték Mikszáth, Móricz, Jókai sorozatai, Balzac Emberi színjátékának tíz kötete, Stendhal művei, Thomas Mann műveinek tizenkét kötete. A szépirodalmi kiadványok programja mellett ma már egyre gyakrabban nyílik ablak a művészeti kiadványokra – melyek mint említettem –, mind idehaza, mind külföldön megbecsülésnek örvendenek.

Az Akadémiai Kiadó tudományos életünk nagy történelmi hagyományokra visszatekintő kiadója. A közelmúlt három évtizede alatt tudományos könyveink összessége a tudomány ágazataihoz méltó korszerű könyvtípussá vált. Társadalmi fejlődésünk gazdagodásához felmérhetetlen hozzájárulást jelent az enciklopédiák, a lexikonok széles skálájának a létrehozása. A kiadó fontos nemzetközi missziót teljesít a tudományos eredmények hazai és külföldi közreadásával. Könyveink tárgyilagos, kulturált megformálása, modern tipografikai hangvétele külföldön is példaadó.

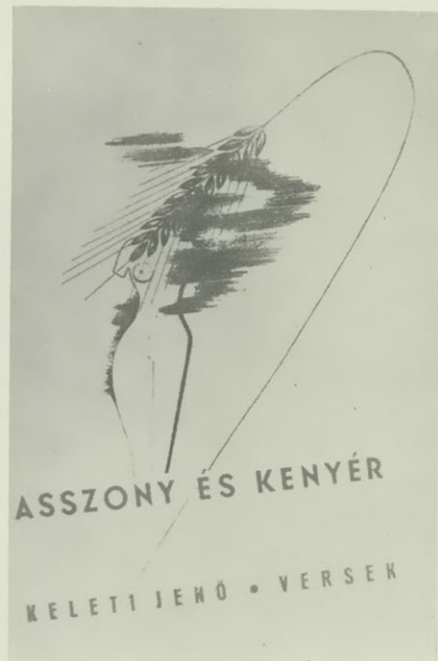
Könyvkiadásunkban fontos szerepet tölt be idegen nyelvű kiadványaival a Corvina Kiadó. Ezek számos esetben megformálásukban igazodnak az adott ország ízléséhez, könyvkultúrájának stílusjegyeihez. Művészeti kiadványaiban a

Schaár Erzsébet | Pilinszky János

**Tér
és
kapcsolat**

EGY MAGYAR TÁNCOSNÓ
NAGY ETELE EMLÉKE

Kafka
Margit
regényei

62

ÉDES airtsából kínos nevetésbe,
örök békéből kurta nyugalmosba
estem: hol elhallgat az ész, megosztja
az érzék, úgy kerelkedik fölébe.

S nem tudom, szívem-e a bűnös érte,
vagy arcod, hogy csak kedvesebb hajom, ha
növekszik; vagy talán paradicsomba
illő szemed lobogó égi fénye.

Szépseged nem földi dolog: egek
műve az, és köztünk isteni fenség.
Vigasszom az, ha érte hamvadok,

hogy közeledben más sors nem lehet.
Ha hokom fégyverét kezembe tették,
ki vídolhat téged, ha meghalok?

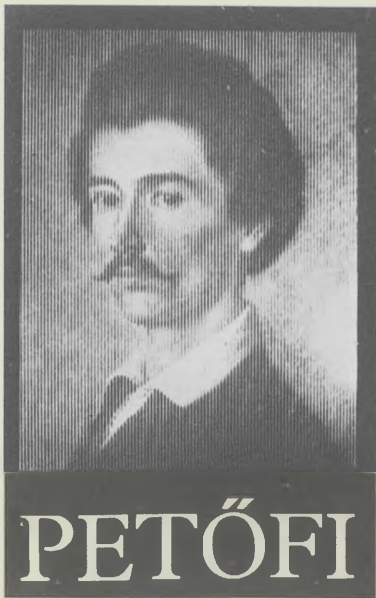
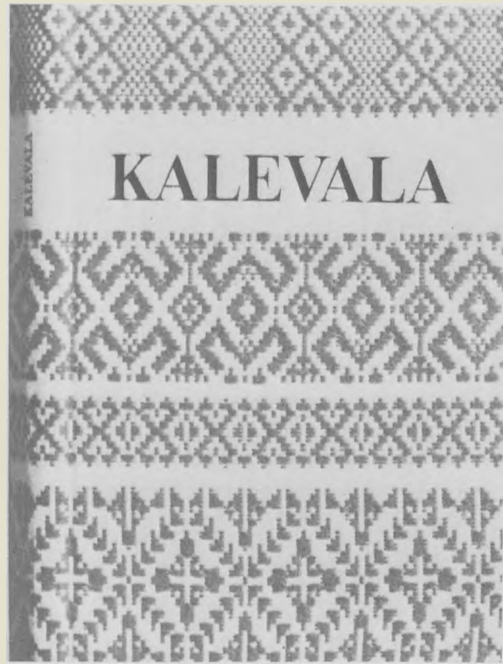
104

MÁTÉ PÁL

RICHARD NEUTRA

műveket megbecsülő szerkesztési rendben nyújtja át a műalkotások sokaságát. Az egyes országok, nagyvárosok bemutatását korszerűen megoldó könyvtípusok, jó nyomdai kivitelben kerülnek forgalomba. Példa erre Örményország, Üzbegisztán, az elmúlt évben megjelent Leningrád és Észtország. Mindezek díjat nyertek a „Szép magyar könyv”-versenyben. Mértéktartó arányaikkal, az értékek harmóniáját tükröző terveikkel, magas színvonalú nyomdai kivitelükkel kiemelkednek a huszadik század festő egyéniségeit bemutató albumok (Czóbel Béla, Gulácsy Lajos, Barcsay Jenő, Szőnyi István).

Úgy gondolom, hogy e rövid bepillantás is érzékelteti a szellemi termékek könyvvé formálása és gyártása terén tapasztalható intenzív mozgást. A könyvgyártás számára új technikai lehetőségek nyílnak a nyomdaiparban. A fejlődés üteme napirendre tűzte, hogy az ólomszedést jelentős részben váltsa fel a fény-szedés. Tovább kell fejlődnie a reprotechnikában az elektrotechnikának és az automatikának. Már vannak példák arra, hogy 1000 oldalas lexikonok oldalait a komputer a kapott parancs szerint összeállítja, és a kész filmet nyújtja át az egyes oldalokról.

A tudomány eredményei: az új technikák, anyagok, technológiák, a módosuló gyártmánystruktúrák feltételeit teremtik meg. Ebben a gyorsuló fejlődésben szükségszerűen alakul ki a szellemi termékek új közlési rendje a társadalom szellemi és anyagi lehetőségei között. A művészi invenció a szakaszos technikai áttétel közepette érvényesül, a tudatos tervezés számol a technikai kötöttségekkel – végül is a nehézségekből formál erényt.

Az emberi környezet és élményvilága

Milyen egyszerűnek látszik a környezet fogalmát megértenünk, ha elmondjuk legfontosabb ismervét, nevezetesen azt, hogy a fogalomban mindig valamilyen központosság, központra vonatkoztatottság érvényesül. Hiszen mindig valaminek a környezetéről van szó, s ez a valami éppen saját környezetének centruma. És aztán egyszerre szinte áttekinthetetlenül szövevényessé válik mindez, amikor a centrum már nem egy pont vagy tárgy, vagy akár egy ember, hanem például emberek csoportja, maga is mondjuk családi, baráti vagy társadalmi környezet, amikor már a környezetnek magának is van környezete. De maradjunk ebben a mi mostani kis, közvetlen mikrovilágunkban. Ennek téri kiterjedését e terem falai határolják, de a terem környezetében újabb helyiségek vannak, s az egész épület ismét egy tágabb környezet része, a városé. És így juthatunk még tovább, hiszen maga a Föld is pont a kozmikus környezetben. S íme, fantáziánk röpte máris az extragalaktikák világába vezetett. De hadd bonyolítsam még tovább a kérdést, megfogalmazva, hogy: a környezet fogalmának pusztán a rész és egész viszonylagossága szab-e határt? Csupán a térbeli határoeltság fokozatairól van-e szó? Ezek a térbeli hatások mindig rögzítettek-e? Persze a gondolatok, mindaz, amit a továbbiak folyamán is felvetek, óhatatlanul szubjektív színezetű, sőt több vonatkozásban ismétlése annak, amit egyik könyvem bevezetőjében is elmondtam, s ezért elnézésüket kell kérnem.

Mindig, amikor dolgozószobámban írok, nyilvánvaló, hogy legközvetlenebb tárgyi környezetem az íróasztal és rajta a papírlap. De a papíron sokasodnak a jelek, s abban a pillanatban, amikor egy szó megjelenik, a papír pusztá matéria volta is megszűnik, már több annál, hiszen betöltötte hivatását, rajta a jelnek, a szónak jelentése van. Az üzenet emberekhez szól, akiktől azonban akkor még azt sem tudom, hogy kik, és hol vannak. Amikor ezeket a sorokat írtam, akkor sem tudtam pontosan, hogy Önök azok, de számíthattam rá, hogy eljön az alkalom, és itt Debrecenben falak határolta környezetükben leszek. Mindez termé-

szetesen azt is jelenti, hogy például munkatársi, hallgatói vagy éppen családi környezetem emberileg és időben válik lehatárolttá, míg térben nem, vagy csak ritkán, viszonylagosan. Bár nekünk térben és időben mindenképpen tájékozód-
nunk kell, azért az említett viszonylagosság még sincs ezzel lényegi ellentétben; tulajdonképpen szükségképpi, s ezért tervszerűen számolhatunk is vele. Az ilyen viszonylagosság nem jelent lényegbevágó bizonytalanságot vagy éppenséggel kaotikus esetlegességet.

A káosz mindenképpen életellenes, a tájékozódás viszont életérdek. Alapvető és természetes életérdekből keressük helyünket a világban, vagyis térben és időben tájékozódni törekszünk; megismerni mindazt, ami életünkre hat, akár pozitív, akár negatív ez a hatás. Ez az érdek, ez az igény a hajtóereje a megismerésnek. Mindez pedig emberi lényegünkből fakad. S valóban, képesek vagyunk természeti környezetünk fölé emelkedni, mindinkább úrrá lenni a jelenségek világában, magunk alkotta környezetet létesíteni a jellegzetesen emberi munka és gyakorlat folyamatában.

De a megismerésnek, a tájékozódásnak és az elért eredményeknek jól ismert a befutott pályája. A legegyszerűbb tények és összefüggések megismerésével kezdődött a hódítás, és bontakozott ki a megismerés két, de egymást támogató, egymást átható útja: a tudomány és a művészet. És nyilvánvaló – bár ezt még kissé behatóbban is meg szeretném világítani –, hogy a valóság emberi elsajátításának ezek az útjai, a tudomány és a művészet minden korban döntő nyomot rá bélyegét a környezetalakításra. Viszont tény az is, hogy a valóság megismerésének útjai nem voltak simák, a cél felé nem egyenletesen emelkedők. Tévedések, babonák, mítoszok erdejében, hatalmi, politikai céloknak öntudatlanul is kiszolgáltatta kereste az ember önmagát, helyét, s ha éppen tehetette, a megismert, a meghódított lehetőségeit saját és osztálya érdekében még embertársai rovására is gyümölcsoz-
tette. Janus-arcával tűnik elénk emberi mivoltunk fejlődésének, lényegünk szabada-
dabb kibontakoztatásának záloga, motorja: a megismerés, a tájékozódás iránti dinamikus igény és képesség. S éppen korunkban – amikor már tiszta arculatával jelenhet meg – kap a tájékozódás iránti igény mélyebb eszmei alapot, amikor a megismerés már a teljes társadalom, a legfontosabb környezeti viszonylatrendszer, az emberi viszonylatok érdekében tör a világ lényegi összefüggéseinek feltárására, hogy az ember a maga helyét, saját koordinátáit térben és időben megtalálja. Hiszen csakis így lehet része valami egésznek úgy, hogy közte és az egész között korunk áhított összhangját megteremtse, hogy helyét, önmagát ebben a világban öntudatosan meglelje. De ez végső lényegében, gyökerében azonos azzal, amit a humán környezetalakítás kritériumának is vallunk. Ezért terelődött társadalmi életünk, fejlődésünk kapcsán a tárgyak „társadalmára” is a hangsúly.

Úgy érzem, rövid előadásomban mindenekelőtt a környezetalakításnak ezeket az eszmei alapjait kell hangsúlyoznom akkor is, ha mindez ma még ideális modellnek tűnik, amelytől bizony messze vagyunk. Ideális modellek nélkül azonban nincs cél, tudatosan kijelölhető irány, amely felé – a realitásokkal számolva – haladnunk kell. De hadd konkretizáljam valamivel pontosabban is a környezet-
alakítás emberi tartalmát. Ha az elmondott általános elveket, így a megismerési, tájékozódási igényt is a művi környezetre vetítjük, könnyen érthető, hogy az

ember alkotta környezet, amely az élet színtere, mind tágabb és tágabb térbeli rendjében azokat a viszonylatokat hivatott szolgálni és tükrözni, amelyek ember és világ történetileg, társadalmilag meghatározott rendjét jelentik. Ez a rend pedig akkor emelkedik művészi rangra, ha benne a kor által determinált szépségeszmény jut kifejezésre. S feltételezve, hogy az ember környezete a valóságos, vélt, hitt, de mindenképpen vágyott világlényeggel mindig is keresett harmóniáját szimbolizálni képes, akkor mindazok a „nagy szavak”, amelyeket hangoztatni szoktunk: – szép környezetben boldogabbak az emberek; a környezet tudat- és magatartásformáló, s ami a legfontosabb, s mindebből következik: az esztétikum és az etikum egymást feltételezi –, nem üres szólamok.

A bevezető mondatokban meglehetősen élére állítottam a környezet problematikáját, jelezvén, hogy milyen bonyolult összefüggésekben kell tájékozódunk, ha el akarunk igazodni ebben az útvesztőben. Ez, ahogyan ma látjuk, részben jogos, részben kevésbé jogos aggályoskodást jelent. Derűlátók lehetünk, ha arra gondolunk, hogy történelmünk folyamán csodálatos alkotások keletkeztek, s még a tágabb környezetben is önmagukra találhattak az emberek, azt méltán otthonuknak érezhették. A harmóniateremtő igény – amiről szóltam – korok ellentmondásainak harcában is gyakran győzedelmeskedhetett. Gondoljunk például az ókori Athénre, vagy a quattrocento Firenzéjére. S most, amikor szocialista társadalmunkat építjük, miért ne lenne okunk hinni abban, hogy a tárgyagnak, a dolgok már jelzett „társadalmának” a mi fejlettebb életünket, a mi társadalmunkat kell szolgálnia, de mindenképpen úgy, hogy harmóniáival aktivizálja is a ma emberét? Igen, csak hogy aggályaink is lehetnek, s azok éppen a rohamos fejlődés szülöttei! Míg egyrészt a környezetünk hatóköre, összefüggésrendszere rendkívül kitágult, másrészt például a technikának, a természet legyőzése eme csodálatos eszközének büszkén vallott eredményei nem sejtett ártalmakkal támadják létünket. S mindehhez járul az az aggály, hogy vajon a ma emberének tudati fejlődése lépést tartott-e a hallatlanul gyors ütemű materiális jellegű előrelépéssel; nem keresi-e tétován helyét, szerepét, jogait és felelősségét az emberi, társadalmi, természeti és művi környezet mind bonyolultabbá váló rendszerében? A nevelés, oktatás feladatai szinte gigantikussá nőttek, s nem választhatók el a környezetalakítás embert formáló teendőitől. Hiszen a környezetben nem pillanatnyi hatásokról van szó, nem ünnepnapjainkban keressük élményvilágát; állandóan szól hozzánk, minden mozdulatunkat, lépésünket kíséri, és magatartásra ösztönöz. Az élet színteréről van szó, amelyet felmagasztosítottunk, hogy magunk, társadalmunk foglalata legyen. A környezet tartalma maga az élet; helyesebben az életfunkciók rendszere. Ennek megfelelően tagolódik a környezet is, teret, helyet, módot, időt, lehetőséget nyújtva a bonyolultan szövődő életfunkciók rendszerének. A funkciók e bonyolult szövedéke következtében válhatnak viszonylagossá a környezet szektorai, főként a felvetett szempontok, a kérdésfeltevés szerint. Csupán egy példát említek. Ha egy üzem szennyezi a környezetét, ennek a milliónek a határai nyilván nem azonosak annak a környezetnek a határaival, amelyre például esztétikai szempontból hatással van. És ismét más határok adódnak, ha a szóban levő üzem például a nyersanyag-lelőhelyek környezetében, a közlekedés, a szállítás adottságaihoz idomulva kívánják elhelyezni. Korunk egyik legjelentősebb és legfelelősség-

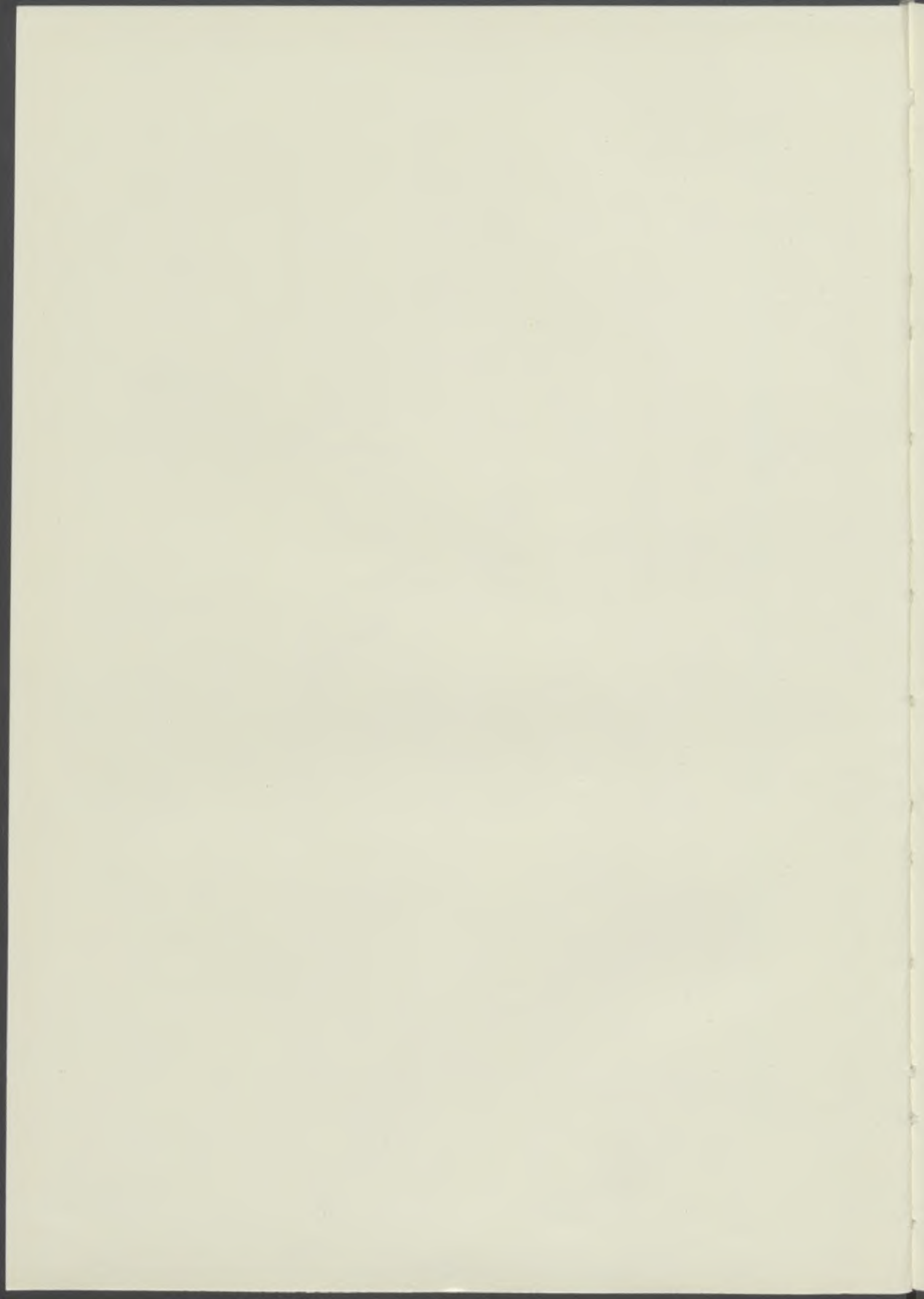
teljesebb feladata a különböző szempontból adódó környezeti határok és hatások mérlegelése, bölcs meghatározása. És éppen azért is, mert az életfunkciók nemcsak biológiai jellegűek; a biológiától a pszichológián keresztül a szellemi, a legmagasabb tudatfunkciókig terjednek, s ezek visszahatnak egymásra. S ha ez így van az életben, a környezeti struktúráknak is ennek kell megfelelniük. Ha az ember élményvilágát nézzük, már-már beláthatatlan téri és időbeli dimenziókig terjed a legtágabban értelmezett emberi környezet. Tény, hogy a kölcsönhatások tőlünk távolodva csökkennek, de szívósan élnek tovább a kívülről érvényesülő hatások. Gondoljunk csak el: a Hold felületén már vannak egészen csekély emberi nyomok, de ez a sápadtan fénylő égitest akkor is hatott az emberiségre, amikor még szó sem volt kölcsönhatásról. De a Hold egészen közel van hozzánk, s fénye alig több mint egy másodperc alatt teszi meg az utat, hogy Földünket elérje. A Mount Palomar csillagvizsgálója immár hatmilliárd fényév távolságból is közvetít számunkra információkat, s neveli tudatunkat, bámulatosan fejleszti világképünket. S mégis: ki állíthatná, hogy ilyen távolságra majd visszahatunk, esetleg választ is várva. Viszont ki tagathatná, hogy esténként, ha a Nap fénye a természet törvényének engedelmessé kialszik, és nyitott ablakunkból feltekintünk a csillagos égre, élményvilágunk páratlanul gazdagodhat. Környezetünkben azonban más „ablakok” is vannak. Olyanok, amelyeket a művészek nyitnak általunk csak sejtett lényegeik, új, esetleg, határtalan világok felé.

A környezet lehet a társadalom, a természet, lehet ember alkotta életkeret – város, épület, munkahely, lakás stb. –, de sohasem pusztán megmerevedett, holt anyag, sohasem passzív tér vagy forma. Nincs semleges faktora a környezetnek; minden hat, még akkor is, ha nem vesszük tudomásul. Ha pedig a hatás negatív, akkor a biológiai ártalmak gyorsabban ölő mérgei mellé oda kell sorolni a szellemet lassan ölő mérgeket is. Már felismertük – legalábbis elvben, elméletileg –, hogy környezetünkben nincs jelentéktelen. Mindent a maga szemében, céljának, funkciójának megfelelően kell, kellene tökéletessé formálni: egy szerszámot, székelt, egy házat, várost és a művészi alkotásokat egyaránt. A cél, a funkció dönti el az esztétikai, szellemi faktor arányát, mondhatnám adagolását is, s ezért természetes, hogy például egy kalapáctól nem várhatjuk el a legmagasabb szintű, mondjuk katartikus művészi élmény feltételeit, de azért a maga nemében még tökéletes lehet. És csakis ekkor válik a munkás szeretett, megbecsült, etikumot is hordozó eszközévé, barátjává. Ellenkező esetben vádol; vádolja azt, ki készítette és azt is, aki a kezébe adta.

S ha most már egészen vázlatosan utaltam az ember művi környezetének különböző funkcióira s egyúttal arra is, hogy az érzelminek, a szellemi funkciónak, a szépnek, az etikumnak valami módon, valamilyen adagolásban, az egyéb funkcióktól, gyakorlati faktoroktól elválaszthatatlanul, azokkal ötvöződve minden alkotásban jelen kell lennie, az emberi környezet egy egészen sajátos összetevőjéről, egy különleges alkotástípusról is szót kell ejtenem: a könyvről. Csupán néhány mondatban szeretnék az ezzel összefüggő művészet környezeti szerepére, jelentőségére kitérni, hogy a gondolat fonálát aztán továbbadjam.

Tudjuk: az emberi környezet bonyolult rendszerében az élet, a valóság úgy követelte, hogy egymástól megkülönböztethető alkotástípusokra, tevékenysége

kategóriákra háruljon a környezetalakítás feladata. A materiális értelemben vett környezeti struktúrában, ha a tág téri dimenzióktól a szűkebbek felé haladunk, mindenekeelőtt a táj- és településtervezés, a városépítés tűnik a szemünkbe. Ezután a szűkebben értelmezett építészet, amely már főként a belső terek világát jelenti. Ennek keretében töltik be szerepüket a tárgyformálás és a képzőművészet különböző ágazatai, beleértve az iparművészetet is. Ez a kétségtelenül hiányos és sematikus felsorolás természetesen nem valamilyen értékelési rangsort jelent. S íme, most hová illeszthetjük, hová sorolhatjuk a könyvművészetet? Ott találom alkotásait legintimebb mikrokörnyezetemben, íróasztalomon, sőt a kezemben, könyvespolcomon, talán szobám legszebb díszeként, majd – rangjukban is növekedve – mint a könyvtárak büszkeségeit, vagy éppen színes mozaikként tűnnek elénk a kirakatokban. De nemcsak szép, önmagukban jelentkező, önmagukat nyújtó művészi alkotások ezek, hanem hídak vernek a materiális művi környezetből az immateriális, a szellemi értékek lehető legtágabb világához. Vagy talán éppen ellenkező irányból kell a könyvek szerepét jeleznem. Az irodalom, a költészet, minden művészet és nagyszerű emberi gondolat materializált hírnökei, követői, interpretálói. Így igazolják, hogy az ember művi környezete – közvetlenül vagy áttételesen – a kultúra legtágabban értelmezett teljességének gazdag megtestesítője lehet. Ezt a szent hivatást tölti be a könyvművészet az emberi környezetben.

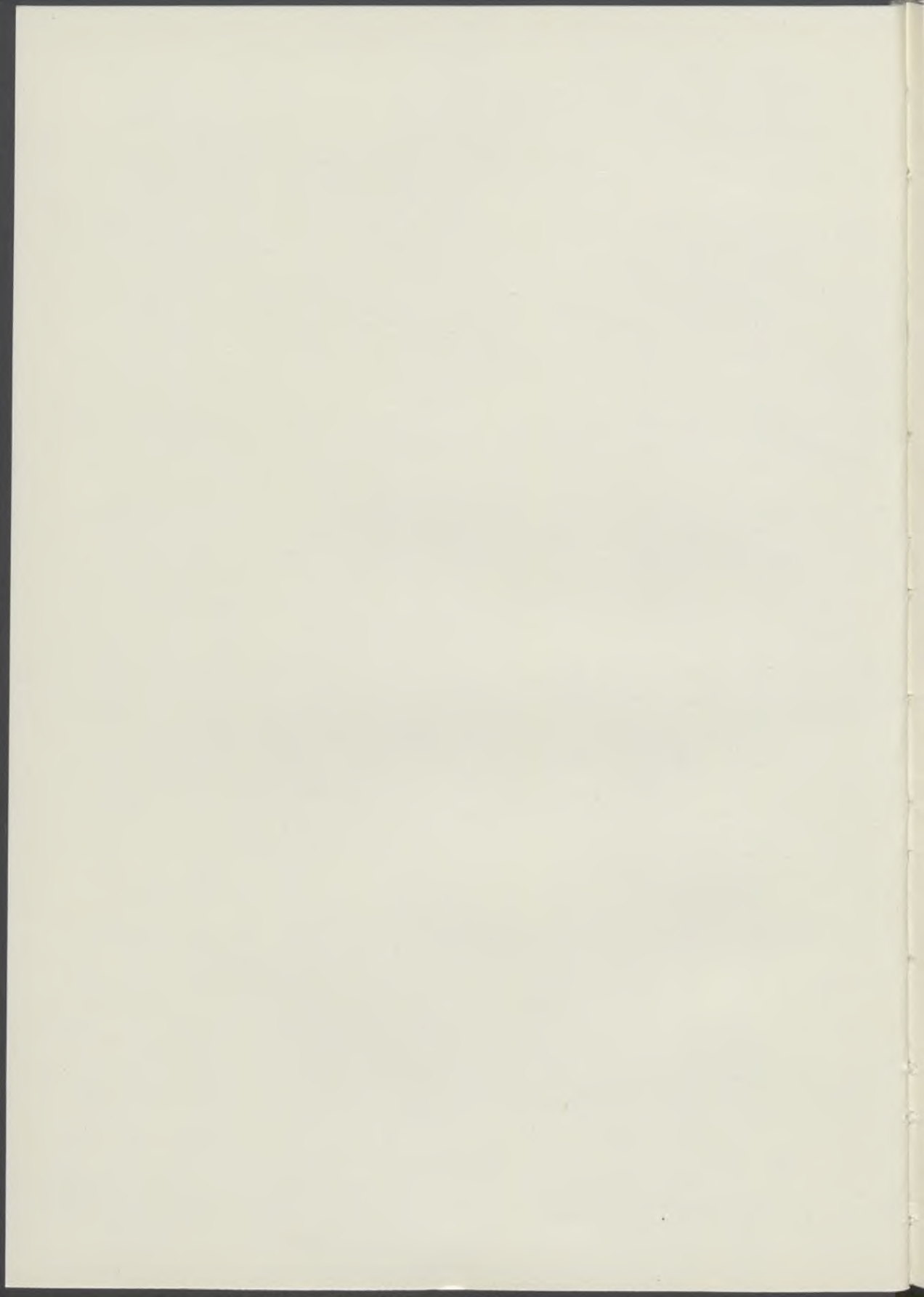
AZ ÜLÉSSZAK ELŐADÓI

DR. CSÜRY ISTVÁN, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának igazgatója

DR. KOVÁCS KÁLMÁN, a tudományok doktora, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, az Alföld szerkesztője, irodalomtörténész

LENGYEL LAJOS Kossuth-díjas könyvművész, a Nyomdaipari Egyesülés elnöke

DR. POGÁNY FRIGYES, a tudományok doktora, a Budapesti Műszaki Egyetem nyugalmazott tanára

TARTALOM

Csüry István: A Gutenberg galaxis, ahogy mi látjuk	5
Kovács Kálmán: Könyv és műélmény	15
Lengyel Lajos: Mai könyvművészetünk	25
Pogány Frigyes: Az emberi környezet és élményvilága	41

ISBN ~~963 02 0614 5~~

76.2638.66-69 ALFÖLDI NYOMDA, DEBRECEN

DEBRECENI EGYETEM
Lelt.
6821-1978.

1116
2
18